

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Інститут управління, психології та безпеки

Кафедра практичної психології

**ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ
СПЕЦІАЛІСТІВ РИЗИКОНЕБЕПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ**

кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти
освітнього ступеня «магістр»
Дволічук Іванна
2 курсу заочної форми навчання
спеціальність 053 «Психологія»
ОПП «Психологія»

Науковий керівник

доктор психологічних наук, професор
Галина КАТОЛИК

Рецензент:

доктор психологічних наук, доцент
Євген КАРПЕНКО

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

«___» _____ 2024 р., протокол № ___

В. о. завідувача кафедри практичної психології
доктор психологічних наук, доцент

_____ **Євген КАРПЕНКО**

Анотація.

Дволічук Іванна. Психологічні аспекти розвитку вольової сфери спеціалістів ризиконебезпечних професій

Ключові слова: ризиконебезпечні професії, спеціаліст, діяльність, вольова сфера.

Проведене дослідження щодо волі як психологічного феномену, її особливостей як функціонування, виникнення та розвитку в рятувальників.

Встановлено, що у психологічній науці волі належить роль в особистісній саморегуляції. Це характеризує наявний для особи сенс, відображення в свідомості ставлення до мети та умов дії. Вольова сфера межує й забезпечує здатність особи виконувати те, що виходить за межі мотивованого бажання будь-що зробити чи виконати.

Екстремальні умови професійної діяльності рятувальників вимагають від них мати високий рівень вольової саморегуляції. Головні умови професійної діяльності рятувальника вимагають такого розвитку емоційно-вольової стійкості, щоб психологічна надійність при впливові стресових факторів великої інтенсивності, значної тривалості та в умовах невизначеності не піддавалась коливанням. Саме сила волі та інші вольові характеристики особистості як багатокomпонентна здатність особи виявляти власну готовність до дій та адекватної поведінки ґрунтується на усвідомленні необхідності діяти, що реалізується у відповідних цілеспрямованих діях з врахуванням власних реальних можливостей.

В дослідженні зафіксовано те, що домінуючим рівнем за всіма шкалами методики є саме середній. Однак, за мотивацією обов'язку, професійною витривалістю, взаємодопомогою, а також довірою все ж більшим є процент рятувальників, що мають низький рівень у порівнянні з високими показниками. За професійною компетентністю та вольовими зусиллями процент або рівний, або переважає все ж високі показники. Найбільш вираженими є вольові якості, які є високого рівня й ними можна вважати вищі значення за цілеспрямованістю, ініціативністю та відповідальністю. Майже за всіма шкалами переважають середні показники за рівнем розвитку саморегуляції поведінки.

Кореляційний аналіз встановив, що професійна взаємодопомога і довіра корелюють позитивно з ініціативністю, рішучістю, енергійністю, уважністю, плануванням, гнучкістю та самостійністю. Саме здатність допомагати і отримувати допомогу, й через це довіряти підсилює вольові якості рятувальників. Професійна компетентність має корелятами відповідальність, самостійність, наполегливість, уважність, цілеспрямованість, планування, оцінювання результатів. За вольовими зусиллями встановлено наявність кореляції з відповідальністю, самостійністю, витримкою.

Abstract. Ivanna Dvolichuk. Psychological aspects of the development of the volitional sphere of specialists in risky professions.

Key words: risky professions, specialist, activity, volitional sphere.

The study was conducted on will as a psychological phenomenon, its features as functioning, emergence and development in rescuers.

It has been established that in psychological science the will has a role in personal self-regulation. This characterizes the meaning available to the person, the reflection in the mind of the attitude towards the goal and conditions of action. The volitional sphere limits and ensures the individual's ability to perform that which is beyond the bounds of a motivated desire to do or perform anything.

The extreme conditions of professional activity of rescuers require them to have a high level of volitional self-regulation. The main conditions of the rescuer's professional activity require the development of emotional and volitional stability in such a way that psychological reliability does not fluctuate under the influence of stress factors of great intensity, considerable duration and in conditions of uncertainty. It is willpower and other volitional characteristics of an individual as a multi-component ability of a person to show his own readiness for action and adequate behavior based on the awareness of the need to act, which is realized in appropriate purposeful actions taking into account his own real capabilities. The study recorded that the dominant level for all scales of the method is the average.

However, for the motivation of duty, professional endurance, mutual help, and trust, the percentage of rescuers with a low level compared to high indicators is still greater. In terms of professional competence and willpower, the percentage is either equal or even higher than the high indicators. The most pronounced are strong-willed qualities, which are of a high level and can be considered higher values in terms of purposefulness, initiative and responsibility. Almost all scales are dominated by average indicators of the level of development of self-regulation of behavior.

Correlation analysis established that professional mutual assistance and trust are positively correlated with initiative, decisiveness, energy, attentiveness, planning, flexibility and independence. It is the ability to help and receive help, and therefore to trust, that strengthens the willpower of rescuers. Professional competence has as correlates responsibility, independence, perseverance, attentiveness, purposefulness, planning, evaluation of results. Willpower has been found to be correlated with responsibility, independence, and endurance.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВОЛІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОНЯТТЯ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТЕЙ У СПЕЦІАЛІСТІВ З ПРОФЕСІЙ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ВИДУ..	8
1.1. Аналіз теорії щодо волі як психологічного поняття та явища.....	8
1.2. Теоретичний аналіз особливостей волі як складової професійної готовності спеціаліста з діяльності в ризиконебезпечних умовах.	20
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ У РЯТУВАЛЬНИКІВ ТА МЕТОДІВ ЇЇ РОЗВИТКУ.....	33
2.1. Методики та вибірка експериментального етапу дослідження.	34
2.2. Констатація та аналіз результатів за методиками емпіричного дослідження.....	41
2.3. Встановлення кореляційних особливостей готовності до діяльності в екстремальних умовах та характеристиками вольової сфери рятувальників.	54
2.4. Обґрунтування основ психолого-педагогічного розвитку вольових якостей в рятувальників.	57
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66
ДОДАТКИ.....	73

ВСТУП

Актуальність. Людина здатна не тільки сприймати та пізнавати об'єктивний світ, а й активно на нього впливати. Вона філогенетично є здатною постійно ставити перед собою певні цілі та боротися за їх здійснення, реалізацію чи започаткування. Здійснення цілеспрямованих дій, особа зустрічається з різноманітними перешкодами. Одні з них є пов'язаними з умовами життя, що є об'єктивними перешкодами через протидію інших людей, природні перешкоди, а інші через власні вади, якими можуть бути небажання працювати, пасивність, лінь, поганий емоційний стан, почуття страху, звичка діяти необдуманно, почуття хворобливого чи надмірного самолюбства тощо. Щоб досягати поставленої мети, людині треба вміти мобілізувати свої розумові та фізичні сили для того, щоб долання перешкоди, тобто виявляти вольові зусилля. Воля людини і виявляється у тому, наскільки вона є здатною до подолання перешкод та труднощів на шляху до мети, наскільки є здатною керувати своєю достатньо цілеспрямовано своєю поведінкою, підкоряти свою діяльність та активність певним завданням. Саме волю можна вважати психічним процесом свідомої цілеспрямованої регуляції особою своєї діяльності та поведінки для досягнення поставленої мети. Тому, воля є однією з найважливіших якостей особистості людини як соціальної та сформованої частини суспільства, що може досягати певних успіхів через здатність до саморегуляції своєї поведінки та її спрямування у необхідному напрямку.

До тепер сформувалося кілька наукових напрямів, різного тлумаченню поняття «воля»: воля як волюнтаризм, воля як вибір, воля як довільне управління поведінкою, воля як мотивація, воля як саморегулювання. В різний час питаннями волі і в тому числі вольовими якостями займалися такі вчені: О.В. Тімченко, Д. Узнадзе, М. Гамезо, Г.Костюк, С. Максименко, Д. Джеймс,

Ф. Лерш, В. Франкл, Сократ, Арістотель та інші. Це свідчить про великий інтерес вчених до даної теми.

Воля, з одного боку, є пов'язаною з цілеспрямованістю, предметністю дій, тобто із мотивацією. З іншої сторони, найяскравіший прояв волі спостерігається при подоланні труднощів. Однак, воля є важливим компонентом психіки та особистості людини, що є нерозривно пов'язаною з мотивами, пізнавальними та емоційними процесами. Вольова дія за своєю природою обумовлена активною взаємодією із середовищем. А вольові властивості (якості) особистості є стійкими психічними утвореннями.

Будь-яка діяльність людини завжди супроводжується конкретними діями, які можуть бути розділені на дві великі групи: довільні та мимовільні. Головною відмінністю довільних дій є те, що вони здійснюються під контролем свідомості та вимагають з боку людини певних зусиль, що спрямовані на досягнення свідомо поставленої мети. Ці зусилля часто називають вольовим регулюванням, або волею. Отже, воля є одним із найважливіших умов людської діяльності. Тому, для успішного виконання професійних завдань кожна людина має мати професійно значущі якості, що необхідні конкретному виду діяльності. Особливо це актуальне для професій екстремального профілю, оскільки ціною професійних помилок може бути людське життя. Саме через волю спеціалісти ризикових професій можуть не лише діяти, а й залучати усвідомлення можливих наслідків цієї діяльності й таким чином більш усвідомлено регулювати свою діяльність загалом, а також у поєднанні з колегами. Тому, особливості формування волі у спеціалістів ризикових та екстремального профілю професій є необхідним та актуальним дослідженням, що створює умови для поліпшення відбору, підготовки та супроводу професійної діяльності цього напрямку.

Об'єктом дослідження: ознаки переживання кризи в учнів підліткового віку.

Предмет дослідження: особливості професійної діяльності рятувальників як представників ризиконебезпечних професій.

Мета дослідження: дослідити особливості розвитку вольової сфери в рятувальників та її роль в готовності до виконання професійних задач діяльності. .

Відповідно до поставленої мети визначено такі **завдання дослідження:**

1) Провести аналіз психологічної літератури з питання вольової сфери особистості, особливостей її функціонування як важливої професійної якості в рятувальників.

2) Обґрунтувати методики та вибірку емпіричного дослідження.

3) Емпірично встановити особливості функціонування та розвитку вольової сфери рятувальників в системі їх готовності до ризиконебезпечної професійної діяльності.

4) Охарактеризувати психолого-педагогічні аспекти розвитку вольової сфери в рятувальників.

Методи дослідження: Для вирішення поставлених завдань, на різних етапах дослідження застосовувались такі методи:

– теоретичний аналіз наукової літератури, синтез, узагальнення, порівняння;

– «Психологічна готовність особистості фахівця екстремального виду діяльності», «Опитувальник діагностики вольових якостей особистості», «Дослідження вольової саморегуляції», «Стиль саморегуляції поведінки»;

– середнє значення, стандартне відхилення, процентний аналіз та кореляційний аналіз за непараметричним критерієм Кендала.

Структура роботи: робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВОЛІ ЯК ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОНЯТТЯ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТЕЙ У СПЕЦІАЛІСТІВ З ПРОФЕСІЙ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ВИДУ

1.1. Аналіз теорії щодо волі як психологічного поняття та явища.

Аналіз теорії останнього десятиліття засвідчив той факт, що майже у всіх огляд теорії починається з твердження про те, що у психології ще й досі немає наукової ясності щодо того, що ж таке воля. Так, досить авторитетний дослідник й теоретик волі Учені зазначають те, що хоча «проблема волі має досить багатовікову історію, але й на сьогодні неможливо говорити ні про досягнення в цьому напрямі, галузі, ні про достатню широту досліджень, ні про їх популярність» [19; 29; 34]. У цьому джерелі наведено значну кількість визначень щодо волі як психологічного явища, але їх кількість лише підтверджує те, наскільки невизначеною в науці ще є це питання. Так, відомим є те, що вольове регулювання пов'язане з мотивацією поведінки, але цей зв'язок не є прямим [10; 19]. Так, якщо в особі є потреба і сильний стійкий мотив щодо діяльності, тобто достатній рівень «зацікавленості» у її здійсненні, діяльність розвивається за наступним сценарієм: від актуально пережитого мотиву до мети, вибору засобів і способів діяльності, побудові плану дії і до реалізації діяльності. Така поведінка має назву довільної. Довільною є поведінка, що здійснюється за умови сильного стійкого мотиву, не потребує вольової регуляції. Фактично, тут немає і морального регулювання, довільне поведінка здійснюється за принципом: «Головним є те, щоб дуже хотілося».

Існують і такі уявлення за волею: необхідність вольового регулювання виникає лише в тих випадках, коли у особини недостатньо є спонукань до дії, відсутня або замала зацікавленість (замалим чи відсутнім є стійкий мотив до конкретної діяльності), але діяльність має бути реалізованою. Тому, основним механізмом вольової поведінки є «зміна чи створення додаткового сенсу дії,

коли дія виконується не лише заради мотиву, яким дію було прийнято до здійснення, але й для особистісних цінностей особини чи інших мотивів, що залучені до заданої діяльності» [19; 29; 35].

Вольовою регуляцією в її розвинених формах можна вважати підключення чогось безпосередньо недостатньо значимого, але обов'язкового для того, щоб було присутнє виконання дії до смислової сфери свідомості, перетворення дії на особисто значиме через поєднання необхідної поведінки з моральними мотивами та цінностями [13; 21; 26]. Чим більше моральною є людина, тим легше здійснюється нею вольова дія. Схематично це зображено на рисунку 1.1.

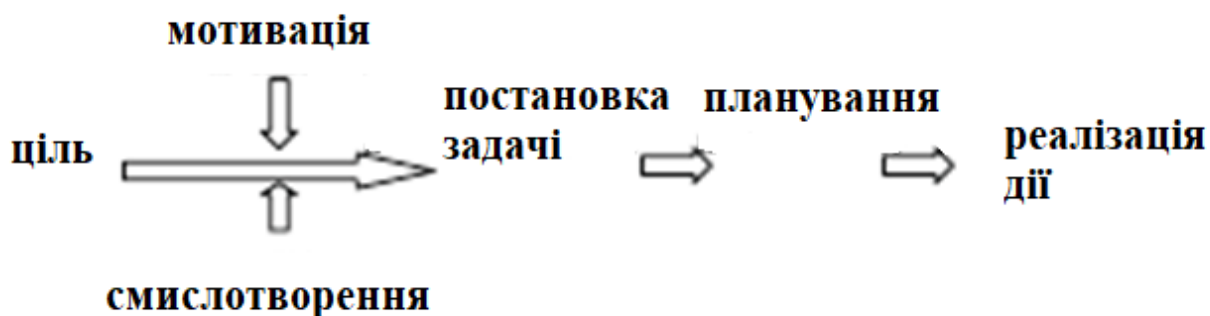

Рис. 1.1. Структура вольової поведінки при недостатньому спонуканні до дії.

Оцінка людини за критерієм «вольова — слабовільна» за цим механізмом, вольовою можна вважати ту людину, яка здатна утворювати додаткове спонукання до дії через зміну змісту цієї дії. При цьому не є особливо важливим те, наскільки вищим чи більшим за колишній буде новий зміст. Тому, вольовою треба визнавати людину з глибокими міцними переконаннями, з цілісним світоглядом, з достатньо багатою смисловою сферою як спонукального елемента до розуміння, усвідомлення необхідності, потреби й не лише для себе, а й для значимого оточення або й, навіть, перспектив.

У психологічних джерелах досить широко представлено та розглядаються приклади вольової поведінки, в яких міститься опис способів

довільної зміни спонукання через сенс дії. Два з них є особливо важливими з погляду суспільної практики в її різних можливих варіантах. Так, намагання звернення до символів та ритуалів для зміцнення дії та з'єднання заданої дії з іншими, вищими смислами - обов'язку, честі, відповідальності і т.п. [2; 16; 25].

Доцільно зауважити, що наведені структури не пов'язують волю з вільним вибором та відповідальністю за нього особи. Такий зв'язок можна знайти в джерелах щодо складного вольового акту [5; 27]. Описано його таким чином: будь-яка вольова дія є цілеспрямованою, а вивчення вольового акта є вивченням дії щодо способу його регуляції. Зачатки волі закладені вже в потребах, якими є вихідні спонукання людини до дії. Потреба, тобто наявна в людини потреба в чомусь є станом пасивно-активним. Так, пасивність існує, оскільки в ній виражається залежність людини від того, у чому є потреба. Активність, оскільки це є прагненням до задоволення та до того, що може це задовольнити. В активній стороні й закладено перші зародки волі. Тому, залежно від ступеню усвідомлення прагнення виявляється у вигляді потягу чи бажання. Допоки людина не знає, який предмет цей потяг реально може задовольнити, вона і не знає, чого все ж хоче. Тому, перед нею немає усвідомленої мети, на яку має спрямувати свою дію. Далі потяг має перейти у бажання (предметне прагнення), що є необхідною передумовою вольового акту. Тоді вже предмети стають об'єктами бажань і цілями дії. Але, наявність бажання, що є спрямованим на той чи інший предмет в якості мети, ще не є закінченим вольовим актом, оскільки ще не включає думки про засоби та уявне оволодіння ними, є споглядальним, афективним й може відкривати широкий простір для уяви. Потім вже саме діяльність уяви може замістити дійсну реалізацію бажання. Так, бажання може обволікається мріями замість того, щоб бути втіленою в діях. Бажання може переходити, трансформуватися у вольовий акт, але за умови знання мети, до якої доєднується установка на її реалізацію, що називається «хотінням». Тому, бажанням є спрямованість не так на предмет бажання сам собою, але в оволодінні ним, для досягнення мети.

Хоч би як відрізнялися потяг і бажання, але кожне з них прагненням, яке є першим компонентом волі. Але в людини ще існує й другий компонент волі, а саме тенденція повинності, що є суттєво відмінною від бажань та потягів за своїми змістом та джерелами. Волею людини є єдність цих двох компонентів, співвідношення між якими може відбуватися по-різному. Якщо людина переживає щось як належне, а не тільки знає, що воно вважається таким, тоді якоюсь стороною своєї суті хоче цього. Допоки людина є у владі потягів, які визначено безпосередньо природними особливостями індивіда, до того часу не має волі у специфічному сенсі цього слова. Воля у сенсі виникає тоді, коли людина є здатною до рефлексії своїх потягів, може так чи інакше поставитися до них. Для цього необхідно піднятися над своїми потягами та усвідомити себе в якості особистості, яка може зробити вибір між потягами, порівняти їх між собою, а також з тим, що визначається як належний. Виникнення волі тоді, таким чином є нерозривно пов'язаним зі становленням індивіда як вже певного суб'єкта, який самостійно й довільно визначає свою поведінку та може відповідати за неї. Тому, становлення волі є становленням суб'єкта, що здатен до самовизначення. Воля, у специфічному сенсі цього розуміння, що є вищим над рівнем самих лише природних потягів, передбачає існування життя, в якому поведінка людей регламентується мораллю. Йдеться про те, що особисті переконання через вплив суспільно значущого змісту є суддею у питаннях належного – правничого та морального [3; 15; 17].

Проблема волі може бути сформульована не лише функціонально і формально, а по суті як передусім проблема змісту волі, які мотиви і цілі є для неї визначальними, якою є її будова. Тобто, як реально складається у людей у тих чи інших умовах співвідношення між вищим і нижчим, значимим особистості. У вольовому акті в його найбільш специфічній формі між імпульсом і дією вклинюється опосередковано складний свідомий процес. Дії передуює облік його наслідків та усвідомлення його мотивів: обговорення та прийняття рішення [13; 15; 24].

У складній вольовій дії низкою наукових джерел виділено [13; 15; 24] 4 основні стадії або фази:

- 1) виникнення спонукання та попередня постановка мети;
- 2) стадія обговорення та боротьби мотивів;
- 3) вироблення та прийняття рішення, в процесі та результатах чого має бути хоча б загальному розумінні бути усвідомлено головні компоненти дії, можливі результати, в тому числі й відмінні від бажаного;
- 4) виконання прийнятого рішення з усвідомленням на достатньому рівні того, що необхідно буде докласти, виконати й якими можуть бути наслідки хоча б найбільш ймовірнісних варіантах.

При реальному перебігу вольової дії різні фази можуть залежати від конкретних умов й через це набувати більшої або меншої за питомістю ваги, що може зосередити на собі весь вольовий акт або зовсім його виключає. У особливих випадках спонукання до дії, що спрямована на певну мету, безпосередньо тягне у себе дію [1; 31; 34].

Між спонуканням і дією вклинюються мислення та боротьба мотивів. Тоді і так може виникнути друга стадія вольового процесу. Саме будь-яке бажання у істоти, що мислить зазвичай піддається попередньому аналізу, щоб врахувати всі наслідки, які можуть спричинити здійснення бажання. Через це відбувається затримка дії. Тому, вольовим актом є насамперед активність, яка містить ще й активність з самообмеження. Сила волі виявляється не лише в умінні здійснювати свої бажання, але й в умінні придушувати окремі з них, через підпорядкування одних з них іншим, а можливо і будь-які з них – завданням та цілям високого рівня. Волею на вищих своїх щаблях є не проста сукупність бажань, а їхня усвідомлена ієрархічна організація та підпорядкування за умов конфлікту чи неможливості одночасної реалізації. Воля вимагає ще й здатності до самоконтролю, вміння керувати собою та панувати над своїми бажаннями, а не служити їм. Тому, перш ніж діяти, особі необхідно зробити вибір, який вимагає оцінки, ухвалення рішення. Якщо виникнення спонукання у вигляді бажання попередньо висуває деяку мету,

тоді остаточне встановлення мети, що може зовсім не збігатися з початковою, - відбувається в результативного рішення. Приймання рішення людиною супроводжується почуттями про те, що подальший перебіг подій залежить від неї. Саме усвідомлення наслідків вчинку породжує специфічне для вольового акту почуття відповідальності [10; 21; 24].

За рішенням має слідувати виконання. Виконання іноді перетворюється на складний тривалий процес. У міру того, як через складність завдання, віддаленість мети і виконання рішення у дії розтягується більш або менш тривалий час від рішення відокремлюється намір. Намір є зафіксованою рішенням спрямованістю на здійснення мети. У складному вольовому дії виконання рішення іноді недостатньо наміри. Перш ніж приступити до здійснення наміченої мети, необхідно намітити шлях, до неї провідний, та засоби, придатні для її здійснення, тобто. необхідний план дії для здійснення того, що вирішено. Структура вольового акту, як вона описана С. Рубінштейн, зображений на рис. 1.2, де показано, що замість безпосереднього руху від спонукання до мети відбувається затримка дії, що є необхідною для аналізу, вибору та прийняття рішень.

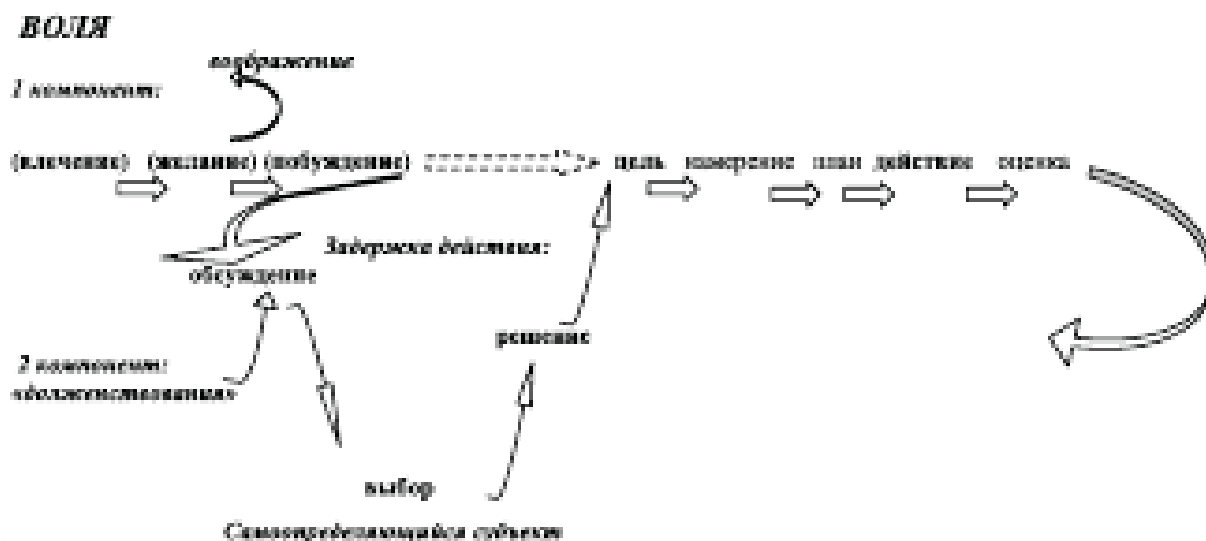

Рис. 1.2. Структура вільної волі.

У наведеному описі вольового акту є згадка тенденції повинності. Мова про те, що воля людини є єдністю двох компонентів: бажання та повинності,

причому останній суттєво відмінний. Як вказав С. Рубінштейн, від бажань та потягів по своєму змісту та джерелу. У психології сенсу об'єктивно бажане, належне стан речей може задаватися такими смисловими структурами смислової сфери, як «моделі належного» [20; 33].

Зв'язок вольової поведінки та смислової сфери особистості було експериментально зафіксовано. Наприклад, її підтвердили нещодавні дослідження Ю. Падій [10; 43]. Тому прийmemo, що другий компонент волі, повинності, задається смисловою сферою, її «моделями належного». Так, функцією смислової сфери є, крім функції визначення загальної свідомості життя (заради чого?), ще й моральне регулювання діяльності та створення смислового образу майбутнього.

У моделі структури психологічної особистості Б. Братусем виділено лінійний, або особистісно-смисловий рівень [9; 18]. Змістовий рівень регуляції дає можливість оцінки та регуляції діяльності не з її доцільної, прагматичної сторони, успішності чи неуспішності, повноти досягнутих результатів, а з боку моральної. У кожній конкретній новій ситуації моральне регулювання може призвести в одному випадку до селекції, відсіювання деяких способів досягнення цілей, в іншому до зміни, зміщення цілей, або ще й до припинення самої діяльності, незважаючи на її достатньо успішний перебіг. Тому, смисловий рівень і надає можливість порівнювати бажане з належним, регулювати діяльність залежно від результату чи для результату, будувати образ майбутнього, що є необхідним при прийнятті відповідальності за вибір.

Ряд учених уточнили цю модель в тому, що розділили особистісно-смисловий рівень на два:

а) рівень ядерних механізмів особистості, який утворює скелет, що несе, або каркас, на який нанизується згодом все інше;

б) смисловий рівень в якості пласту смислових структур, в яких кристалізовані конкретні змістовні відносини зі світом і які регулюють життєдіяльність.

Ядерними механізмами особистості є «свобода», «відповідальність», «вибір». Труднощі їх розуміння впливають з речей, що у особистості є певні структури, які можна вважати «свободою» чи «відповідальністю». Це не елементи чи підструктури особистості, це саме способи, форми її існування, самоздійснення [20; 30].

Воля як здатність долати перешкоди досліджувалася в роботах Ю. Куля, Х. Хекхаузена, Д. Узнадзе. В цьому випадку воля не збігається з мотивацією, а актуалізується у важких умовах, ситуаціях (наявні перешкоди, боротьба мотивів). Таке розуміння волі асоціюється насамперед з вольовою регуляцією. Тому, Ю. Куль пов'язує вольову регуляцію з наявністю ускладнень при здійсненні намірів. Він розрізняє намір і бажання (мотивацію). Активна навмисна регуляція застосовується у той момент, коли виникає перешкода або конкуруюча тенденція на шляху досягнення мети [20; 30].

Х. Хекхаузен виділив чотири стадії мотивації дії, на які припадають різні механізми, як мотиваційні, так й вольові. З першою стадією співвіднесено мотивацію до ухвалення або прийняття рішення, з другою вже власне саме вольове зусилля, з третьою її здійснення, четвертою є оцінка результатів поведінки. Тому, мотивація обумовлює та й зумовлює вибір дії, а воля є механізмом його посилення [12; 29].

Вивчення волі в історичному аспекті можна поділити на декілька етапів. На першому волю розуміли, як певний механізм здійснення дій, який спонукається розумом людини всупереч її бажанням. Другий пов'язано з виникненням волюнтаризму як ідеалістичної течії в межах філософії. На третьому етапі волю пов'язували з боротьбою мотивів, а ще з проблемою вибору варіантів, а особливо, коли вони між собою конкурують. На четвертому етапі волю почали розглядати як механізм подолання різних труднощів та перешкод по досягненню мети, які зустрічаються на життєвому шляху людини [4; 28; 39].

Волю пов'язують з подоланням труднощів і перешкод. Тобто поняттям «воля» може бути позначено ще таке синонімічне поняття як «сила волі».

Людина, що долає труднощі зазвичай називають вольовою. Так, поступово й непомітно «сила волі» перетворилася просто на «волю», що зараз розуміється суто як інструмент подолання труднощів, а вольова поведінка є, насамперед, як поведінкою, яка є спрямованою на мету через подолання наявних труднощів на шляху до неї. У зв'язку з цим виникають уявлення про вольових і не вольових людей, тобто про тих, які володіють або ж не володіють волею. Тому, воля тут є одним з ключових елементів спроби охарактеризувати особистість.

Тому, воля не тому називається волею, що проявляється тільки у вольових якостях, а навпаки, вольові якості називаються так тому, що вони реалізують волю тому, що вони довільно та свідомо проявляються за бажанням самої людини, тобто з її волі [12; 18; 29].

Ряд учених [2; 24] зазначили, що воля як механізм подолання перешкод без якогось сенсу та ідеї виявлятися не буде. Вольовій регуляції і вольовим якостям потрібно керівництво, яке служить для вчинків, тобто сам мотив. Наявність мотиву відображає свідомий і навмисний характер регуляції. Тому, відривати вольову регуляцію від довільної не можна. З одного боку, воля є пов'язаною з свідомою цілеспрямованістю, а ще з предметністю вчинків і дій. З іншого, яскравий вияв волі можна спостерігати, коли особа долає труднощі. У дійсності ж воля включає обидва елементи.

Також воля є пов'язаною з іншими властивостями особистості. Вона є його основою. Так, характер можна вважати у певній мірі вже сформованою волею. Так, сформованість вольових якостей у особистості можна свідчити про сильний чи слабкий характер. Безвольових людей називають безхарактерними. Але характер визначається не лише вольовими якостями .

Саме у вольових якостях поєднано моральні складові волі, які формуються у вихованні, а також генетичні, які тісно є пов'язаними з типологічними особливостями нервової системи. Сюди ж можна віднести таку характеристику, за якої індивід не може довго терпіти втому, страх. При цьому, вольові якості намагаються групувати через три комбінації:

психологічний (моральний);
 фізіологічний (вольові зусилля);
 нейродинамічний (типологічні особливості нервової системи).

З вище сказаного можна зрозуміти, що вольові якості поділяються на первинні, їх ще називають базальними та вторинні, тобто системні. До первинних відносяться в вольові якості, які вже діляться на дві групи. До першої групи віднесено цілеспрямованість, здатність утримувати вольове зусилля, тобто терплячість, завзятість та наполегливість людини. Друга група є самовладанням і такі якості як рішучість, витримка та сміливість. Окрім цього, наявність у людини стійких переконань і цілісного світогляду часто виявляється основою для вольової організації особи. Також, волю характеризують певними якостями, а саме сила, стійкість й широта [6]. П. Козляковським силу волі пояснив як міру необхідного вольового зусилля для досягнення мети [17]. Стійкістю волі є сталість прояву в однотипних ситуаціях. Широтою - кількість видів діяльності чи активності, у яких проявляється воля на відповідному достатньому рівні.

У наукових дослідженнях також виділяють три блоки вольових якостей особистості [11; 28]:

- 1) морально-вольові (відповідальність, обов'язковість, енергійність, ініціативність, самостійність, дисциплінованість);
- 2) емоційно-вольові (цілеспрямованість, витримка, терпіння, спокійність);
- 3) суто вольові (сміливість, мужність, рішучість, наполегливість).

На завершення цього пункту можна коротко вказати на всім відомі, але важливі загальноновизнані факти щодо волі як психічного процесу. Так, воля володіє певними протилежно спрямованими, однак взаємопов'язаними функціями, а саме спонукальною і гальмівною. Це схематично відображено на рисунку 1.3. Так, воля виявляється не лише в уміннях з активних дій для того, щоб досягати мети, а й в умінні чи здатності так регулювати свою активність, щоб утриматися від чогось [15]. Тому, спонукальна функція волі

забезпечується через активність особи, яка породжує дію через внутрішні стани і виявляється в моменті дії. Гальмівну функцію волі не завжди можна вважати такою, що перешкоджає перспективі отримання суто позитивного результату. Оскільки вона виступає в єдності зі спонукальною функцією, може бути охарактеризована через те, що стримує небажану активність. Так, у особи можливе одночасне виникання спонукання до двох варіантів дій, але вони є протилежними і діють на шкоду одне іншому. Відбувається боротьба мотивів. Той мотив, який є більш значимим має спонукальну функцію, а менший гальмується. Також, гальмівна функція виявляється й тоді, коли спонукання не відповідає уявленням особи щодо належної моделі поведінки.

Рисунок 1.3. Функції волі.

В джерелах [1; 4; 15; 22; 38] виділено низку особистісних якостей, які розглядаються у теоретичній психології в якості головних та й, навіть, визначальних вольових якостей:

- 1) рішучість, що є повною чи хоча б достатньою впевненістю у виконанні рішення;
- 2) самовладання в якості прояву гальмівної функції волі, що полягає в придушенні тих станів особи, які досить сильно перешкоджають досягненню мети чи задоволенню потреби;

3) сміливість як такий прояв сили волі, що здатен подолати небезпечні для благополуччя і життя індивіда перешкоди;

4) наполегливість, якою вважається така здатність здійснювати багаторазові вольові дії впродовж досить тривалого часу й це сприяє досягненню певної мети (рекомендовано не переплутати з впертістю як недостатньо адекватною наполегливістю за умови відсутності достатніх об'єктивних підстав);

5) старанність, що є такою якістю волі, яка виявляється через точне, неухильне і систематичне виконання прийнятого рішення;

6) терпіння і витривалість, що також вважаються вольовими якостями, оскільки є необхідними для цілеспрямованого досягнення результату;

7) дисциплінованість, оскільки сприяє подоланню зовнішніх і внутрішніх труднощів.

На завершення до цього пункту є можливим вказати на виділені в джерелах три види порушення волі:

1. Абулія, що позначається відсутністю будь-якого стимулу до діяльності, неможливістю приймати рішення, а також його виконувати при повному чи достатньому усвідомленні такої необхідності. Вказується, що виникає абулія через певну мозкову патологію. Для такої особи, що має абулію, характерною є «польова поведінка». Так, людина дії не стільки цілеспрямовано, а лише через випадок. Наприклад, безцільно переміщаючись кімнатою, особа «наштовхується» поглядом на предмет і бере його до рук, але не тому, що цей предмет потрібен, а лише через те, що попався в руки [12].

2. Апраксія як складне порушення за цілеспрямованістю дій. Виникає через враження тканин в лобовій зоні головного мозку. Проявляється апраксія в порушеннях довільної регуляції рухів і окремих дій, які особа не може підпорядковувати заданій програмі і це робить неможливим реалізацію вольової дії.

3. Гіпербулія є надмірною вольовою активністю, за якої спостерігається при маніакальній стадії маніакально-депресивного психозу. Є менш

вираженою при гіпертимії, а також може виникати при певних соматичних захворюваннях [12].

При цьому, не слід плутати порушення волі, що спричинені важкими розладами чи хворобою психіки з слабівіллям.

1.2. Теоретичний аналіз особливостей волі як складової професійної готовності спеціаліста з діяльності в ризиконебезпечних умовах.

Професії екстремального профілю на сьогоднішній день є одними з найнебезпечніших, найважливіших та найвідповідальніших професій, а особливо в умовах останніх двох років. Особливо це стосується професії рятувальника, як людини, яка має розуміти можливість та необхідність віддати власне здоров'я, а можливо й життя заради того, щоб врятувати інших. Звісно, що це має бути така людина, в якій велика сила волі. Рятувальники не лише у воєнний час, а й у мирний мають працювати в екстремальних умовах, у будь-яку пору року, у будь-який час доби та за будь-якої погоди, з цілковитою віддачею всіх своїх сил. Вони мають проходити відповідну спеціальну фізичну та психологічну підготовку та її підтримувати. Їх завданнями є здійснення гасіння пожеж, ліквідація надзвичайних ситуацій та їх наслідків природного та техногенного характеру ,порятунки та евакуації людей, у тому числі надання їм невідкладної медичної допомоги в разі нещасних випадків або отруєння шкідливими речовинами та психологічної допомоги, а також матеріальних і культурних цінностей, захист довкілля під час виникнення надзвичайних ситуацій. Вони мають проводити розвідку, шукати потерпілих, давати первинну оцінку оперативної обстановки на місці ситуації, проводити опитування та дослідження в навколишньому середовищі у небезпечному місці та під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій [15; 38].

Рятувальники повинні мати специфічні і професійні якості, які є вкрай необхідними для того, щоб мати здатність виконувати завдання професії.

Тобто, рятувальники мають бути спроможними досить тривалий час виконувати монотонні рухи, за умов певного, а часто й збільшеного фізичного або емоційного навантаження. Причому, така діяльність можлива у некомфортному становищі. Така можливість досить часто реалізується у дуже дискомфортних, а інколи і небезпечних умовах. Також, рятувальники мають досить швидко виконувати дії в різних умовах, особливо тоді, коли є реальною і потенційною загроза життю та здоров'ю. Окрім цього, рятувальникам потрібно оперативно сприймати і обробляти досить широкого спектру та великої інтенсивності інформацію, яка надходить, навіть якщо є погані на те умови. Окрім цього, мають максимально швидко оцінювати і спостерігати, в яких напрямках переміщують предмети, а бо ж їхні частинки. Самостійно вибирати оптимальний темп роботи та адекватно реагувати на небезпеку, яка може виникнути в неочікуваний момент [25; 34].

Рятувальники зобов'язані витримувати і переносити фізичне і нервово-емоційне навантаження, швидко концентрувати та переключати увагу, а ще бути готовим успішно витримати будь – які нові навантаження. Особи, які бажають бути рятувальниками мають вміти оптимально розраховувати свої сили в діяльності, переносити неприємні враження без зволікань на свої емоційні реакції і наступні за цими процесами стани непотрібної психічної напруги. Вони мають зберігати стійкість рухів, в тому числі й під впливом екстремальних факторів, за дефіциту часу, долати втому, сон, ефективно діяти в різний час доби, бути сумлінним, сміливим, відповідальним, витривалим, мати самовладання, відповідальним, працювати максимально безпечно, накопичувати професійний досвід, враховувати помилки і вміти усвідомлювати, прораховувати ступінь ризику [14; 19].

Особливістю професійної діяльності рятувальників є те, що їм пред'являють певні вимоги також й до їх індивідуально-особистісних якостей. Основними з них вважаються такі як швидкість адаптації до умов НС, емоційно-вольова стійкість до впливу психотравмуючих факторів НС, здатність виробляти і приймати відповідальні рішення за умов дефіциту

інформації, а ще часу, надійна робота впродовж тривалого часу, в засобі індивідуального захисту, бути стійким й витримувати екстремальні фізичні і психологічні навантаження, ефективно і безаварійно експлуатувати технічні засоби і аварійно-рятувального інструменту, ефективно взаємодіяти і взаємозамінити один одного при такій необхідності, бути достатньо комунікабельним та фізично загартованим [14; 30].

В екстремальних умовах діяльності поведінка рятувальників залежать не лише від сформованих до безвідмовного стану професійних знань, вмінь, навичок, життєвого досвіду, особливостей нервової системи, стилю професійної діяльності та мотивації, але й від особливостей сформованої волевої сфери особистості. Без волевих якостей рятувальнику складно буде вирішувати складні професійні завдання, які є пов'язаними з необхідністю проходження та подолання різних небезпечністю перешкод на шляху до місця виконання завдання. Саме тому воля і волеві якості в професійній діяльності рятувальника має досить важливе місце. Так, рятувальники мають бути мужніми, майстерними, хоробрими, наполегливими, рішучими, дисциплінованими. Рятувальники свідомо мають йти на ризик, а успіх виконання професійного завдання часто і досить потужно залежить від того, який є рівень волевих та моральних якостей, обов'язку, майстерності, мужності, витримки та відповідальності. Волю у формі сміливості формують не тільки знання, навички, вміння та досвід, а й здатність брати важливі функції в спільній діяльності на себе. Коли є реальність небезпека є об'єктивною та досить ймовірною, у рятувальників може виникати нервово збудження. Нервово збудження приводить до активного стану рятувальника та допомагає йому подолати складні ситуації. Однак, рятувальнику треба вміти контролювати свій стан, оскільки його надмірне збудження не є потрібним для ефективного виконання завдання. В цьому разі, волеві навички будуть необхідними для того, щоб зусиллями волі знизити до оптимального рівня свій рівень збудження. Звісно, що це не так просто, а особливо за дефіциту часу, інформації, реальної небезпеки [10; 24; 30].

Таким чином, вольовими якостями є відносно незалежні від якоїсь певної ситуації, стійкі психічні навички у формі утворень, які визначають здатність на достатньому рівні свідомо саморегулювати свою поведінку, а також її опанувати. Вольові якості мають важливу роль у діяльності рятувальників. Так, професійні дії рятувальників вимагають бути сміливим, наполегливим, холоднокривним, цілеспрямованим, рішучим, емоційно стійким, самостійним, витриманим, здатним долати зовнішні і внутрішні труднощі, які стоять чи можуть виникати на шляху до досягнення мети. Важливою гарантією успішності є сформованість цих якостей, не тільки їхньої підготовки, але і професійної діяльності рятувальників.

Продовжуючи тему щодо особливостей діяльності рятувальників можна вказати на те, що у їх професійній діяльності існують 4 основні типи стресових ситуацій:

Перший пов'язаний з постійною повсякденною діяльністю й характеризується умовами діяльності, до яких особа вже звикла, тобто знає як, коли й що треба робити, має достатньо сформований звичних способів поведінки. Ці ситуації не є загрозою для рятувальника. Хоча б, вони так оцінюються ними самими.

Ситуації за другим типом є порушенням звичних параметрів й стандартів поведінки в цілому або в якійсь конкретній дії. Такі ситуації також є несуть потенційної загрози для життя й здоров'я.

Третій тип відрізняється наявністю небезпеки й ризику. Але, діяльність здійснюється за відомими рятувальнику нормами і стандартами.

Ситуації четвертого типу виникають в умовах повної або майже повної невідомості щодо алгоритмів своєї діяльності для досягнення поставленої мети [12; 28].

Тому, саме для четвертого типу ситуацій й потрібно мати рятувальнику достатній рівень волі, щоб опанувати себе, не впасти в ступор чи афект, могли виконати завдання, навіть якщо воно здається недосяжним. При цьому, у

відповідних джерелах [16; 29] визначено, що відповіддю на вплив ситуації будь-якого типу поведінка рятувальника може бути за такими типами:

1) адаптивна (адекватною ситуації й націленою на вирішення проблем, що викликані цією ситуацією);

2) псевдоадаптивна (імітація діяльності, але мета не досягається або досягається тільки частково й в основному суто для уникнення відповідальності за невиконання чи провал завдання. При цьому, особа зберігає самоконтроль, але сили волі явно недостатньо, оскільки особа не є готовою до ризику навіть назначного);

3) дезадаптивна (ухилення від вирішення проблеми).

Принциповою схемою реагування на стресор у копінг-поведінці є когнітивні оцінки (первинні та вторинні), емоційно-оцінні реакції. Первинне оцінювання стресора визначає те, яким чином буде відбуватися приписування йому спочатку певного знаку. Тобто яким чином стресор (подія) буде оцінюватися: або як позитивна (доброчинна), або як негативна (шкідлива, небезпечна й т.п.), або як нейтральна. Далі, внаслідок первинного когнітивного оцінювання події, відбувається неусвідомлене включення емоційно-оцінних реакцій, які є підконтрольними когнітивному оцінюванню. Після цього має формуватися певний керований психічний стан (в ньому протікає відповідна поведінка). На третьому етапі включається вторинне когнітивне оцінювання, яке через механізм організації зворотного зв'язку або схвалює первинну оцінку й діяльність на її основі (при цьому можливе деяке корегування психічного стану й поведінки), або виконує функції психологічного захисту. Звісно, що нетренована особа в екстремальних умовах, що її оточують з більш великою ймовірністю запустить саме механізм захисту на багатьох рівнях функціонування психіки й в цілому організму.

Проведене дослідження [15; 39], в якому реалізована спроба охарактеризувати основних стрес-факторів професійної діяльності рятувальних підрозділів ДСНС України з'ясувало окремі факти. Так, ця

діяльність відрізняється підвищеним рівнем складності та ризиконебезпечності. Майже постійно вони перебувають у стані напруги через вимогу та нагальну необхідність бути завжди готовим до виконання завдання в можливих непередбачуваних умовах. Для вивчення основних стрес-факторів, що справляють негативний вплив та визначення їх значущості або ваги було проведене анкетування, що націлене на оцінку головних професійних стрес-факторів. Отримані дані наведено в таблиці 1.1. Як видно з таблиці, головними стрес-факторами виявилися такі як «неможливість урятувати постраждалих» (0.87; R=1), «загибель (поранення) дітей» (0.85; R=2), «загибель (поранення) колег» (0.84; R=3), «загибель (поранення) населення» (0.8; R=4), «зовнішній вигляд постраждалих» (0.73; R=5). Слід зазначити, що ці фактори гостро впливають на особистість, оскільки їх наслідки складно або й неможливо виправити. Перші чотири стрес-фактори здатні провокувати виникнення провини, розгубленості, безпорадності та знизити загальну й професійну активність. У таких випадках рятувальники є схильними переберати відповідальність за наслідки на себе. Дослідники висловили припущення про те, що саме цей факт зумовлює їх значущість.

Окрім зазначеного, рятувальники в якості стресових виділили: «велику відповідальність» (0.71; R=6), «небезпеку для здоров'я, життя» (0.68; R=7), «дефіцит часу, необхідність діяти швидко», «несподіванка, раптовість», а також «вплив незвичайних умов (вогонь, дим, шкідливі домішки, шум, гуркіт)». Ці фактори можуть бути віднесеними до звичних умов професійної діяльності працівників рятувальних підрозділів. Отже, результати вивчення стрес-факторів у діяльності рятувальників дозволили виявити найбільш значущі за впливом на психіку й ефективність діяльності фахівців стрес-фактори (рис. 1.4). Перелік факторів не є вичерпним і близько, але взяті для дослідження фактори можуть вказувати на те, що однією з найбільш головних проблем в діяльності рятувальників є питання подолання тих

негативних аспектів професійного досвіду, через які в людини залишаються негативні спогади. При цьому, можна казати про те, що переважна більшість включених до переліку факторів у своїй основі беруть початок з послабленої здатності регулювати свою свідомість й підпорядкування емоційній сфері, що автоматично запускається при виникненні спогадів. Тому, і в цьому аспекті для рятувальників є необхідною воля, через яку вони можуть досить контрольовано та за необхідним напрямком керувати свідомістю через процеси мислення [10; 15; 29].

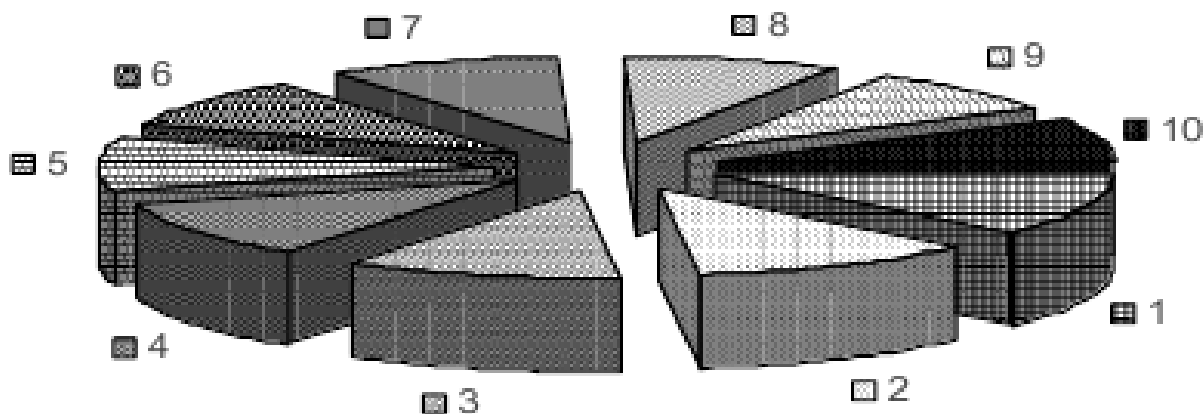
Таблиця 1.1.

Головні стрес-фактори професійної діяльності рятувальників з підрозділів ДСНС України

№ з/п	Стрес-фактор	Значущість фактора	
		W	Ранг (R)
1	Неможливість урятувати постраждалих	0,870	I
2	Загибель (поранення) дітей	0,854	II
3	Загибель (поранення) колег	0,847	III
4	Загибель (поранення) населення	0,807	IV
5	Зовнішній вигляд постраждалих	0,735	V
6	Велика відповідальність	0,710	VI
7	Небезпека для здоров'я, життя	0,685	VII
8	Дефіцит часу, необхідність діяти швидко	0,674	VIII
9	Несподіванка, раптовість	0,622	IX
10	Вплив незвичайних умов (вогонь, дим, шкідливі домішки, шум, гуркіт)	0,606	X

Достатня саморегуляція власних емоційних проявів, думок, учинків може вважатися сформованим вмінням підтримувати переважно позитивний емоційний тон, зберігати емоційну рівновагу у стресі, що сприяє встановленню й підтримці психологічного контакту з оточенням, прояву гнучкості мислення у складних і неоднозначних ситуаціях. Для

рятувальників підрозділів цей психологічний компонент професійної культури, на думку певних дослідників у відповідній науково-дослідній сфері, є одним з найважливіших.

Примітка: 1. Неможливість урятувати постраждалих; 2. Загибель (поранення) дітей; 3. Загибель (поранення) колег; 4. Загибель (поранення) населення; 5. Зовнішній вигляд постраждалих; 6. Відповідальність; 7. Небезпека для здоров'я, життя; 8. Дефіцит часу, необхідність діяти швидко; 9. Несподіванка, раптовість; 10. Вплив незвичайних умов (вогонь, дим, шкідливі домішки, шум, гуркіт).

Рис. 1.4. Головні стрес-фактори професійної діяльності рятувальників підрозділів ДСНС України різних професійних груп

Цілком можливим є припущення про те, що тільки за умови сформованих навичок саморегуляції особа є здатною ефективно виконувати свої професійні обов'язки. Тому, однією з головних проблем у цьому питанні є неможливість рятувальника відновлювати психічні й фізичні сили через дефіцит часу. Вважається, що виходом із цієї ситуації є навчання навичкам саморегуляції психічних станів, що дозволить контролювати настрій, знімати психологічне напруження, не піддаватися впливу негативних емоцій, швидко й вірно приймати рішення у стресових ситуаціях. Важливість володіння такими знаннями й уміннями відзначили 55,78% з опитаних у групах, що мають початковий, середній у просунутий рівень досвіду професійної діяльності. Так, результати, що відображають

важливість володіння навичками саморегуляції в різних групах випробуваних, підтверджують їхню значущість у професійній діяльності рятувальників (рис. 1.5) [11; 25; 39].

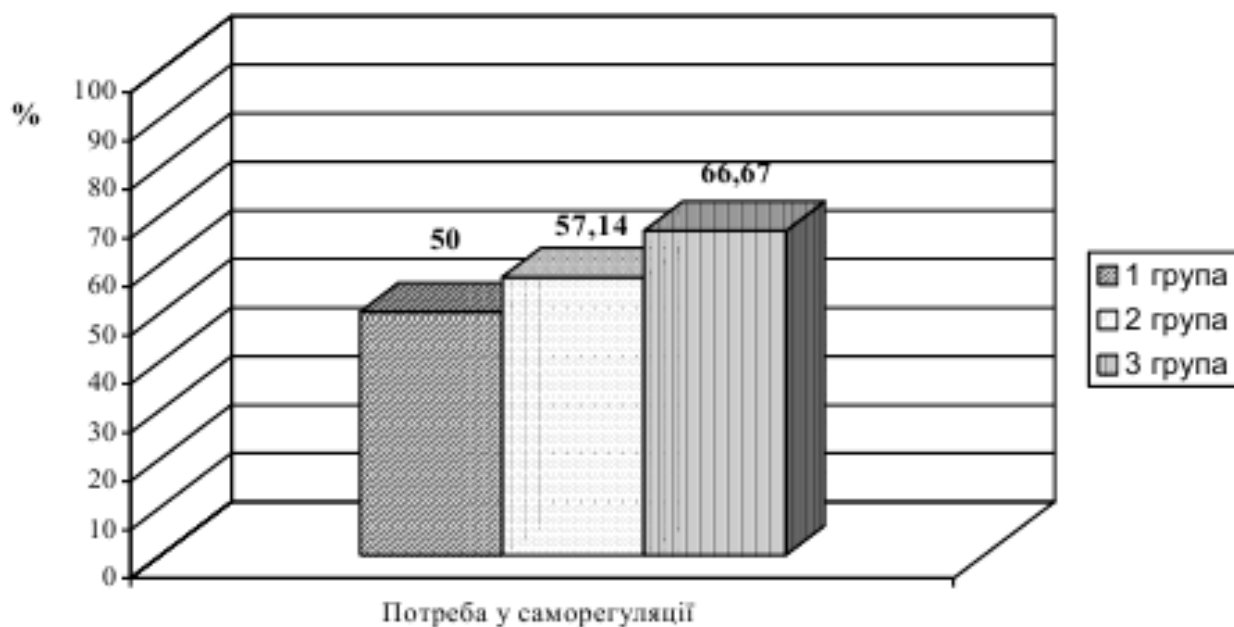

Рис. 1.5. Показники вираження потреби у саморегуляції в рятувальників.

Так 66,67% фахівців з 3-ої групи і 50% з 1-ої групи, вважають розвинені в особистості навички саморегуляції заставою успішності їхньої професійної діяльності (розходження є достовірними на рівні $p \leq 0,05$).

Таким чином, можна відзначити, що наявність у рятувальників розвинених навичок саморегуляції психічного стану може стати заставою ефективного виконання ними своїх функціональних обов'язків. Навчання їх прийомам саморегуляції психічного стану повинно стати одним з важливих напрямів програми психологічного супроводу професійної діяльності.

Необхідно, з позиції останніх викладених аспектів, співставити вольову та емоційну напругу, які можуть бути одночасно присутніми при діяльності в екстремальних професіях. Так, ситуації, що вимагають досить великих вольових зусиль, виникають часто і може бути їх певна регулярність. При цьому, емоційна напруга є переважно різноманітною і коливатися в

широкому діапазоні. Саме тому, наявність вольових якостей достатнього рівня здатне відігравати якщо не вирішальну, так точно одну з домінуючих ролей у виникненні здатності рятувальника бути достатньо стійким до впливу переважної більшості факторів психогенної дії та психотравмуючих умов надзвичайної ситуації. Рівень вольових характеристик особистості рятувальника все ж досить сильно залежить від того, наскільки рятувальник є здатним діяти з ризиком для здоров'я і життя. При цьому, найбільш потужною за важливістю характеристикою можна вважати саме достатньо розвинену до контрольованого свідомістю здатність регулювати емоційно-вольову стійкість. За експериментальними даними, саме через оптимальний рівень за емоційно-вольовою стійкістю є можливим у достатній мірі компенсувати недоліки розвитку інших психологічних якостей рятувальника, що є професійно важливими [3; 10; 15; 39].

Недостатні показники рівня розвитку волі і відповідних вольових характеристик можуть викликати підвищений рівень сприйняття рятувальника до впливу психотравмуючих факторів, проблеми з адаптацією до них, що напряду викликає психічні і з великою ймовірністю фізичні травми. Це може спричиняти часткову або й навіть повну неспроможність діяти й це у свою чергу виявляється у паніці чи повній бездіяльності. Хоча це й залежить від характеру завдання, все ж велику роль відіграють професійний досвід й особистісні якості рятувальника. Однак, можна виділити комплекс причин з характеристик професійного завдання, що зазвичай викликають емоційну напругу. Ними є такі як вимушений темп діяльності, адекватність що до несподіваних ситуацій чи їх раптових змін; наявність певного ризику навіть під час проведення стандартних професійних процесів, потенційне збільшення рівня небезпеки для життя в разі помилок власних, колег, невірної або несвоєчасної дії; шкідливі фактори середовища, що в різному ступеню виявляються негативним фактором для здоров'я; велика підвищений рівень відповідальності за виконання завдань тощо. Саме за останнім аспектом доцільно зауважити те,

що саме воля сприяє тому, щоб рятувальник змін далі виконувати професійні завдання, навіть якщо в його досвіді були певні помилки й таким чином його совість може спричиняти психологічні страждання. Саме усвідомлення своєї можливої позитивної ролі в подальших завданнях може бути запорукою здатності бути в подальшому ефективним й адекватно впевненим [4; 15; 39].

Досить широкий перелік джерел [3; 5; 13; 29; 34] щодо підготовки та професійної діяльності рятувальників містять інформацію про те, що їх поведінка в екстремальних умовах визначається не лише їх отриманими професійними знаннями, фізичною та спеціальною підготовками, але особливостями віддзеркалення в їх свідомості (суб'єктивізація) об'єктивних факторів зовнішнього середовища, що з різною інтенсивністю, постійністю та небезпечністю впливають на них. Тому, для того, щоб на достатньому рівні визначити загальні та психологічні особливості формування волі рятувальника важливо врахувати те, що незалежно від причин виникнення і специфічних особливостей взаємодії суб'єктів, екстремальність професійної ситуації породжують певні умови. Небезпека перебування в екстремальних умовах може дуже великою й рятувальник не завжди може виявитися спроможним приймати достатні правильні рішення, діяти у відповідності до встановлених нормативами вимог й при цьому враховувати головні особливості реальної ситуації [12]. Через це, особливого значення набуває формування психологічної готовності в рятувальників в період навчання.

Висновки до першого розділу.

Отже, проведене теоретичне дослідження щодо волі як психологічного феномену, її особливостей як функціонування, так й виникнення чи можливості формування в потенціалі в особистості загалом, а також в діяльності рятувальника засвідчує можливість вказати на такі головні його результати:

1. У психологічній науці є низка найбільш поширених спроб дати визначення поняттю волі: як остання стадія в оволодінні особою власними процесами, а особливо щодо мотиваційних аспектів. Також, волі належить роль в особистісній саморегуляції, що характеризує наявний для особи сенс, тобто відображення в свідомості ставлення до мети та умов дії. Окрім цього, воля межує й забезпечує здатність особи виконувати те, що виходить за межі мотивованого бажання будь-що зробити чи виконати. Саме через це можна вважати, що воля є широким за спектром понять та їх застосуванням явищем, основою якого є здатність особистості долати внутрішнє протистояння щодо певної діяльності чи стримування імпульсів до небажаних дій. Тому, здатність контролювати свою свідомість, яка здатна контролювати діяльність з максимально повною за необхідним відповідно до зовнішніх обставин рівнем керованості власною поведінкою. Тому, саме воля як характеристика особистості може виявлятися найбільш необхідною людині в певних складних обставинах життя та професійної діяльності.

2. Екстремальні умови професійної діяльності рятувальників вимагають від них мати високий рівень волювої саморегуляції. Головні умови професійної діяльності рятувальника вимагають такого розвитку емоційно-волювої стійкості, щоб психологічна надійність при впливові стресових факторів великої інтенсивності, значної тривалості та в умовах невизначеності не піддавалась коливанням. Саме сила волі та інші волюві характеристики особистості як багатокomпонентна здатність особи виявляти власну готовність до дій та адекватної поведінки ґрунтується на усвідомленні необхідності діяти, що реалізується у відповідних цілеспрямованих діях з врахуванням власних реальних можливостей. Воля особистості рятувальника пов'язана з багатьма іншими базовими явищами психологічного змісту, найбільш яскравими є характер, почуття боргу, здатність протистояти внутрішньому страху, зосереджуватися на досягненні необхідних результатів діяльності, бути над власною мотивацією, інтересами та потребами. Окрім цього, воля характеризує здатність розуміти та регулювати психічний стан.

Тому, вольові процеси в професійній діяльності рятувальників в загальному розумінні найбільш часто пов'язують з відповідним типом поведінки. Основою невольової поведінки як протилежного явища є страхи, підпорядкованість власній імпульсивності, домінування негативних установок внаслідок набуття певного досвіду, недоліки моральних установок та недостатня моральність, принципова позиція особистості. Однак, саме страх як стан, що заволодіває психікою загалом є домінантною причиною нездатності людини виявляти вольові якості.

3. Воля в професійній діяльності рятувальника є тим компонентом його готовності, через який формується здатність адекватно та достатньо цілеспрямовано реалізувати завдання у кожній особливій за екстремальністю ситуації. В разі низької рівня волі, навіть значна професійна підготовка не буде запорукою виконання застосування професійних знань, навичок та вмінь. Окрім цього, щодо волі рятувальника необхідно зазначити, що її вияв в професійній діяльності реалізується в діях через мову, чітку та безальтернативну ідентифікацію важливих в роботі об'єктів, виконання завдань в нестандартних та небезпечних умовах. Ще, воля рятувальника має й психомоторну основу через усвідомлену й цілеспрямовану з достатнім рівнем регуляції дій.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВОЛЬОВОЇ СФЕРИ У РЯТУВАЛЬНИКІВ ТА МЕТОДІВ ЇЇ РОЗВИТКУ

Цей розділ дослідження, що є кваліфікаційною науково-дослідною дипломною роботою має містити низку завдань, які можна в загальному визначенні охарактеризувати наступним чином:

1. Обґрунтовано з достатньою раціональністю обрати методи отримання емпіричної інформації, що мають бути придатними до застосування в умовах дослідження, задовільними щодо валідності інформації, а також досить цілеспрямовано та конкретно надавати інформацію за важливими змінними, що визначено в дослідженні.

2. Логічним в подальшому є визначення змінних емпіричного етапу дослідження. Так, можна казати про те, що однією з ключових змінних має бути воля в різних її структурних та змістових наповненнях. Як можемо бачити в теорії, воля як поняття позиціонується та тлумачиться в досить різноманітний спосіб. Тому, воля як змінна дослідження буде оцінюватися за декількома теоретично-методологічними позиціями. Є однією важливою змінною, яка може бути найбільш доцільною для включення є тип чи рівень готовності до діяльності в екстремальних умовах. Можна передбачити її доцільність в дослідженні через те, що ще не було проведено подібних досліджень, де б рівень та характеристики волі цілеспрямовано поєднувалися в дослідженні її ролі, особливостей функціонування в професіях екстремального типу. На зараз поки існує позиціонування про те, що воля є важливою та необхідною. Однак, статистично через проведення досліджень це не було підтверджено чи спростовано. Окрім цього, додатковою змінною дослідження буде застосовано стаж роботи в якості рятувальника. При цьому, відповідно до окремих емпіричних досліджень, планується розділяти стаж на дві категорії за часом: до та понад 5 років безпосередньої діяльності.

3. Необхідно застосувати констатуючий тип експерименту, щоб визначити те, чи можливо й яким чином сприяти формуванню, функціонуванню необхідного рівня волі, вольових якостей та вольової поведінки в рятувальників.

2.1. Методики та вибірка експериментального етапу дослідження.

Для того, щоб розв'язати поставлені завдання в емпіричній частині дослідження було обрано та використано наступні методики:

1. «Психологічна готовність особистості фахівця екстремального виду діяльності» .
2. «Опитувальник діагностики вольових якостей особистості».
3. 3. «Дослідження вольової саморегуляції».
4. «Стиль саморегуляції поведінки».

Далі коротко охарактеризуємо ідею створення, структуру та інші особливості обраних методик. Розпочнемо з методики «Психологічна готовність особистості фахівця екстремального виду діяльності». Її розробниками є представники Харківської школи психології діяльності в особливих умовах, а саме О. Колесніченко, Я. Мацегора. За їх інформацією, проведений ними аналіз засвідчив те, що домінантною причиною нещасних випадків переважно є недостатня професійна готовність спеціалістів ризиконебезпечних професій до діяльності в екстремальній ситуації через такі конкретні приклади:

- недостатній рівень сформованості морально-вольової нестійкості;
- домінування бажання домогтися, добитися виконання завдання за «будь-яку ціну»;
- завдання виконуються без врахування реальної обстановки, без боротьби за виживання.

Структура психологічної готовності особи, діяльність якої перебуває в екстремальних умовах, була розроблена через застосування факторного аналізу оцінок експертів з використанням спрощеної процедури встановлення

факторної структури. Через це було визначено п'ять факторів, що й стало підґрунтям для розробки структурних компонентів методики. Відповідно до зазначеного, розробка стимульного матеріалу методики є логічною та достатньою через виділення авторами 5 блоків.

Першим блоком є «Здатність до ефективного самомотивування», в основі якої є мотивація через обов'язк (мотивація обов'язку). Так, розуміння й усвідомлення державної важливості завдань; усвідомлене прагнення з сумлінного виконання службових обов'язків; достатній рівень моральної нормативності поведінки; сформована потреба в подоланні труднощів і наполегливості щодо досягнення мети; інтереси до виконання професійних завдань в екстремальних умовах; прагнення добитися успіхів й продемонструвати себе найбільш краще при виконання обов'язків; почуття задоволеності від виконання поставлених завдань. Автори зазначають, що високим показникам за цим блоком відповідають глибоке й усвідомлене розуміння державної важливості завдань; позитивне психологічне (ціннісно-мотиваційне) ставлення до професійної діяльності; стійкість і чіткість професійного спрямування на свідоме, сумлінність при виконанні вимог законів, присяги, наказів у процесі професійної діяльності; моральність та нормативність у поведінці; висока потреба в подоланні труднощів і досягнення необхідного результату; емоційно-позитивне усвідомлене ставлення до виконання професійних завдань в небезпечних умовах діяльності; швидка орієнтація у психологічно складних ситуаціях; достатня поведінкова регуляція; достатньо потужне почуття задоволеності від виконання поставленого завдання. Середнім показникам відповідають усвідомлення державної важливості завдань; позитивний вектор психологічного (ціннісно-мотиваційного) ставлення до діяльності; спрямованість на виконання вимог законів, присяги, наказів у процесі службової діяльності нестійка; незначне відхилення від норм поведінки й певні факти порушень дисципліни; існує потреба щодо подолання труднощів і прагнення досягти поставленої мети; має місце достатнє почуття

задоволення від виконання завдань; сильний, урівноважений тип поведінки; емоційно-нейтральне (пасивне) відношення до виконання завдань у небезпечних для життя умовах; адекватність орієнтування у психологічно складних ситуаціях; за наявності зовнішньої за проявами напруги дії в більшості залишаються достатньо правильними. Низькі показники вказують на брак вираженого розуміння ваги завдань; нейтральне або негативне психологічне ставлення до завдань; безвідповідальне ставлення до законів, наказів, розпоряджень, часті випадки порушень дисципліни; низька професійна спрямованість; слабкість розвитку потреб в подоланні труднощів і прагнень досягати мети; нейтрально-байдуже або негативне ставлення до виконання завдання у небезпечних умовах; слабке за рівнем вираження прагнення досягати успіхів й проявити власні здібності; нестійкість поведінки і низька стресостійкість; поверхневий самоаналіз й самооцінка; уповільнена здатність орієнтуватися у психологічно складних ситуаціях; низька стійкість; відсутність задоволення від виконання завдання.

Другим блоком є «Здатність ефективно використовувати внутрішні ресурси організму, в основі якої є витривалість» (професійна витривалість) включає уміння мобілізуватися у складній обстановці і зосередитися силами на виконанні завдання; наполегливість, рішучість, цілеспрямованість, завзятість у подоланні проблем та перешкод, самовладання; вольова стійкість в ухваленні рішень, здатність брати відповідальність в екстремальній ситуації; вміння зберігати високу активність, ініціативу, самостійність; здатність протистояти втомі, долати сумніви, розгубленість, побоювання, страх. Високі показники свідчать про те, що є вміння мобілізуватися, здатність зосередити сили на завданні; висока наполегливість, сміливість, рішучість, цілеспрямованість, завзятість, самовладання; брати відповідальність; вміння бути достатньо активним, ініціативним й самостійним; здатність протистояти втомі, долати сумніви, розгубленість, побоювання, страх. Середні показники вказують на наявність вольової стійкості в ухваленні рішень, здатність брати відповідальність в

екстремальних умовах. Низькі показники відповідно, вказують на певні недоліки та проблеми за зазначеними характеристиками та якостями.

Третім блоком виділено «Здатність залучати зовнішні ресурси для виконання поставлених завдань і опора стресу, де основою є комунікативні навички і довіра» (професійна взаємодопомога і довіра). Ця шкала наповнена таким змістом: уміння залучати додаткові ресурси оточення для виконання поставленого завдання і створення ефективного захисту через об'єднання антистресових потенціалів членів групи. Високий показник свідчить про здатність будувати спілкування, встановлювати психологічний контакт, давати раду власним почуттям, контролювати агресивність, планувати свої дії та діяльність, ставити перед собою цілі й завдання, ефективно їх реалізувати й отримати емоційне задоволення від цього процесу та отриманого результату, переключатися з одного завдання на інше, раціонально їх вирішувати, мати здатність виправдано ризикувати, вирішувати складні завдання. Середні та низькі показники свідчать про певні недоліки за вказаними аспектами.

Четвертим блоком є «Здатність виділяти в ситуації діяльності професійно важливі маркери і на основі цього та з врахуванням ресурсів, здійснювати оперативне планування, що в основі має професійну компетентність» (професійна компетентність). Сюди автори віднесли розуміння завдань діяльності, виконання обов'язків і оцінка їх значення; уявлення про ймовірні зміни умов виконання завдання в екстремальних умовах діяльності; знання, засвоєні прийоми, наявні засоби і способи досягнення мети; наявні професійні уміння і навички діяльності для виконання завдання; здатність до проведення достатнього аналізу за оперативною ситуацією. Високі, середні чи низькі показники за цим блоком визначаються тим, наскільки сформованими та дієвими є професійні та особистісні якості за вказаними аспектами саме за когнітивними утвореннями.

П'ятим блоком автори завершили компонування цієї методики й ним є шкала «Здатність самообілізуватися, реалізувати розроблений план дій, в

основі чого перебуває вольове зусилля» (вольове зусилля). Сюди внесено таке змістове наповнення як управління своїми емоціями; мобілізація на виконанні поставленого завдання; впевненість у своїх силах, досягненні успіху; протистояння роздратуванню; емоційна стійкість до тривалого напруженого навантаження, ризику, небезпеки. Таким чином, вольовий блок автори наповнили такими явищами як управління емоціями, впевненість, стійкість до тривалих навантажень.

«Опитувальник діагностики вольових якостей особистості (ВЯО)» розроблений для вивчення вольових якостей особистості, оцінку загального показника волі та вольових якостей. Серед великого різномайття вольових якостей, що наведено різними авторами, автор методики шукав шляхом їх емпіричного обґрунтування. Одним з них є те, щоб виділити вольові якості через семантичну схожість. Саме через цю ознаку була виділена ключові позиції та шкали при формуванні та обґрунтування опитувальника. Автор вказує, що шкали опитувальника було сформовано через застосування емпіричного шляху за факторним аналізом прикметників, що були виділені методом семантичної схожості. Опис шкал містить приклади пунктів опитувальника та прикметники, що утворили цей фактор (в дужках вказано спочатку прикметники, які є на позитивному полюсі, а потім на негативному). Шкали в методиці визначено таким чином:

1. Відповідальність (відповідальний, обов'язковий – безвідповідальний, ненадійний, легковажний).

2. Ініціативність (головний, діловий, сильний, ініціативний, діяльний, впливовий, далекоглядний – пасивний, безініціативний, лінивий, бездіяльний).

3. Рішучість (упевнений, рішучий – нерішучий, невпевнений, мінливий).

4. Самостійність (самостійний, незалежний – залежний, несамостійний, керований).

5. Витримка (витриманий, терплячий, розсудливий, самокерований – невитриманий, нестримний).
6. Наполегливість (твердий, бойовий, стійкий, наполегливий – ненаполегливий, нестійкий, слабкий).
7. Енергійність (активний, життєдіяльний, енергійний, оптимістичний – безсилий, депресивний).
8. Уважність (уважний, зібраний, непохитний – неуважний).
9. Цілеспрямованість (цілеспрямований, завзятий – нецілеспрямований).

Опитувальник містить 78 тверджень. Бали за шкалами підраховуються за ключем. Чим вищим є бал, тим особа є більш енергійною, відповідальною, рішучою, цілеспрямованою. Її характеризують, як особу, що гарно виконує свої обов'язки, має лідерські якості та життєві цілі, самостійно приймає рішення. Низький показник свідчить про невпевненість, безініціативність, несамотійність [12].

Тест опитувальник «Дослідження вольової саморегуляції» Е. Ейдмана. У самому загальному вигляді під вольовим самоконтролем розуміється володіння власною поведінкою у різних ситуаціях, здатність свідомо управляти своїми діями, станами й спонуканнями. Опитувальник використовують для того, щоб визначити рівень розвитку вольової саморегуляції. Обробку здійснюють за пунктами загальної шкали та двох субшкал, якими є наполегливість та самовладання. Тест має 30 тверджень. Сума балів за загальною шкалою може бути у межах 0 – 24, за субшкалою «наполегливість» - 0 – 16, за субшкалою «самовладання» - 0 – 13. Для загальної шкали середнім показником є 12, для субшкал «наполегливість» - 8, для «самовладання» - 6. Субшкала наполегливості свідчить про силу намірів особистості, прагнення закінчувати розпочате. Субшкала самовладання є показником рівня контролю емоцій, реакції та психічного стану. Високий бал властивий емоційно зрілій, самостійній, активній особі. Низький бал характеризує людину емоційно нестійкою, невпевненою у собі, неактивною.

На цьому полюсі субшкали домінують такі характеристики особи як спонтанність та імпульсивність у поєднанні з вразливістю й перевагою традиційності в поглядах, що відгороджують особу від інтенсивних переживань і внутрішніх конфліктів, сприяє незворушному тлу настрою.

Ще необхідно додати й вказати на те, що за соціальною бажаністю високих показників за шкалою є неоднозначне тлумачення. Так, високий рівень розвитку вольової саморегуляції може бути пов'язаним з певними проблемами, які наявні в організації власної життєдіяльності й відносин з оточенням. Часто вони є свідченням появи дезадаптивних форм у поведінці. На відмінну від високих, низький рівень самовладання може виконувати компенсаторну функцію. Але, це також може свідчити про порушення розвитку властивостей особистості, її вмінь будувати відносини з оточенням й адекватно реагувати на різноманітні життєві ситуації [19].

Опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» [18] й використовується для дослідження розвитку індивідуальної саморегуляції. Містить 46 тверджень, які формують 6 шкал (моделювання, планування, програмування, оцінка результатів, гнучкість, самостійність).

Моделювання є шкалою про особистий розвиток уявлень щодо умов при визначенні цілей та планів; планування діагностує рівень сформованості, на якому особистість планує свою діяльність; розвиток свідомого програмування власних дій; визначає адекватність оцінки себе, результатів своєї поведінки або діяльності; гнучкість показує здатність перебудувати саморегуляційну систему у разі зміни зовнішніх чи внутрішніх умов; самостійність досліджує ступінь автономії, самостійності у прийнятті рішення чи плану. Загальний рівень саморегуляції є загальним рівнем формування індивідуальної системи усвідомленої саморегуляції довільної активності особистості. Чим вищим є загальний рівень, тим більш впевнено людина почуває себе у незнайомих ситуаціях, легше оволодіває новою діяльністю, є стабільною при досягненні успіху. Низький показник каже про те, що існує залежність від ситуації та

думок оточення, має місце несформована потреба в свідомому плануванні і програмуванні своєї поведінки [24].

Вибіркою дослідження стало 37 працівників ДСНС України у Львівській області, що безпосередньо мали в якості професійних завдань діяльність з рятувально-відновлювальних робіт на об'єктах, де відбувається чи відбулася надзвичайна ситуація. Опитування проведено добровільно та анонімно з використанням платформи Google-forms. Єдиним питанням окрім тверджень з методик було про професійний досвід з можливістю обрати один з варіантів: або до, або понад 5 років. Виявилось, що рятувальників з досвідом до 5 років було 17 осіб, а з досвідом понад 5 років – 20 осіб. Таким чином, кількість вибірки та план реалізації дослідження є підставою для того, щоб виконати наступний етап, а саме емпіричний.

2.2. Констатація та аналіз результатів за методиками емпіричного дослідження.

В результаті процесі дослідження за обраними методиками було отримано сирі бали, які обраховано через середні показники по групі, відсоткове співвідношення високих, середніх та низьких показників за кожною методикою.

Розпочнемо з результатів за методикою «Психологічна готовність особистості фахівця екстремального виду діяльності». Середнє значення та процентний розподіл за рівнями шкал наведено в таблицях 2.1, 2.2 та на рисунках 2.1 й 2.2.

Процентний аналіз свідчить про те, що розподіл за рівнями розвитку факторів серед учасників дослідження є відносно рівномірним. При цьому, зафіксовано те, що домінуючим рівнем за всіма шкалами методики є саме середній. Однак, за мотивацією обов'язку, професійною витривалістю, взаємодопомогою, а також довірою все ж більшим є процент рятувальників, що мають низький рівень у порівнянні з високими показниками. За

професійною компетентністю та вольовими зусиллями процент або рівний, або переважає все ж високі показники.

Таблиця 2.1

Результати процентного аналізу за методикою «Психологічна готовність особистості фахівця екстремального виду діяльності»

Шкала	% високих показників	% середніх показників	% низьких показників
мотивація обов'язку	25	39	36
професійна витривалість	29	37	34
професійна взаємодопомога і довіра	21	48	31
професійна компетентність	26	52	22
вольове зусилля	31	38	31

На рисунку це досить наглядно продемонстровано й можна казати про те, що методика засвідчує недоліки за визначеними в ній факторами, які включені в якості доміантних при встановленні саме психологічної готовності особистості до діяльності в екстремальних умовах. Цілком ймовірним може бути те, що рятувальники виявилися недостатньо орієнтованими на те, щоб тривалий час перебувати в умовах воєнного стану. Їх діяльність вже тривалий час перебуває в посиленому режимі готовності до негайних реагувань на можливі надзвичайні ситуації. Тому, цілком ймовірним може виявитися втома на фізичному рівні функціонування. Звісно, що їм достатньо зрозуміло те, що в інших регіонах держави ситуації надзвичайного характеру чи інтенсивність професійної діяльності, потенційних загроз є

суттєво більшою. Однак, все тривалість та посилений режим все ж можуть позначитися на готовності до діяльності.

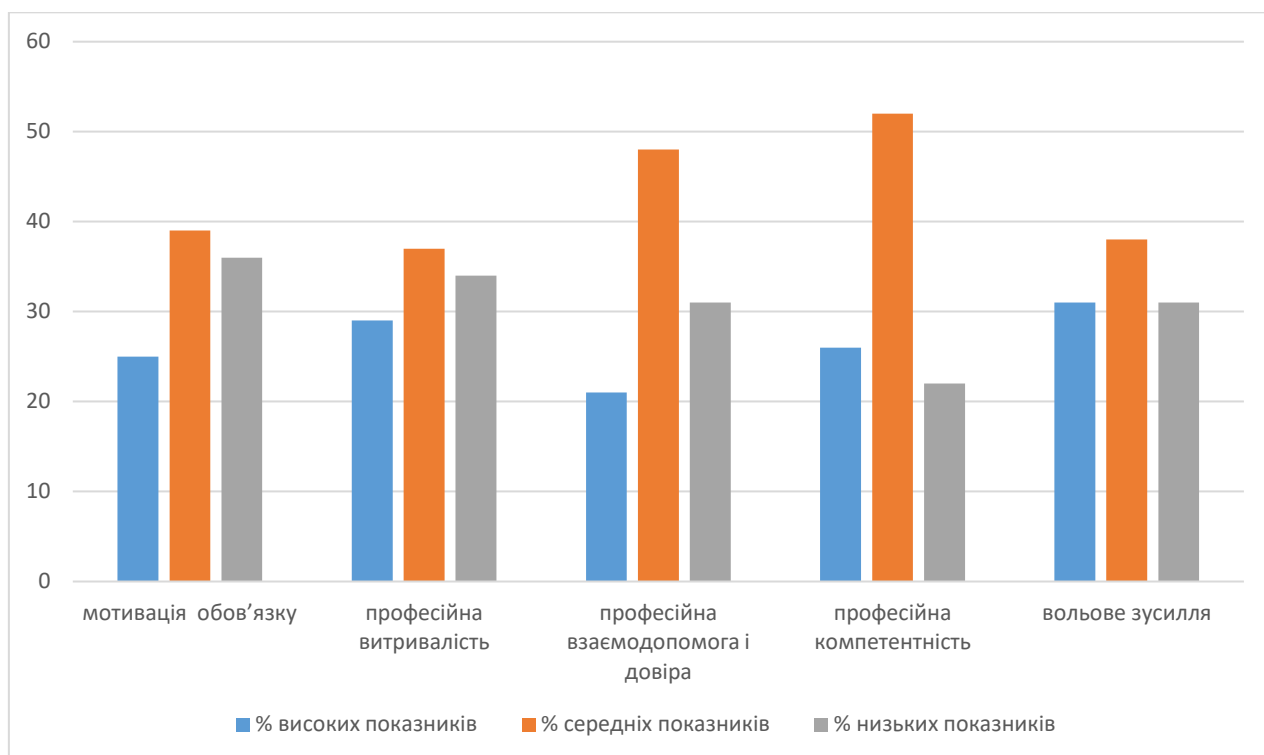

Рисунок 2.1. Результати процентного аналізу за методикою «Психологічна готовність особистості фахівця екстремального виду діяльності».

Так, з рисунку бачимо, що найбільшого контрасту в сторону більшої кількості низьких показників зафіксовано серед мотивації обов'язку, професійної взаємодопомоги та довіри. Не дивлячись на спільну досить тривалу професійну діяльність в підрозділах серед рятувальників все ж існують питання про готовність прийти на допомогу і довіряти один одному. Також, мотивація до виконання професійних завдань чомусь перебуває на недостатньому рівні. Ймовірно, що починається професійне вигорання через монотонність, посилені вимоги, недоліки з активізацією внутрішньої мотивації рятувальників. Можливі й інші причини, однак на цей час спадає на думку суто така гіпотеза.

Таблиця 2.2

Результати середнього значення та стандартного відхилення за методикою «Психологічна готовність особистості фахівця екстремального виду діяльності»

Шкала	Середнє значення	Стандартне відхилення
мотивація обов'язку	4,3	±0,9
професійна витривалість	2,9	±0,7
професійна взаємодопомога і довіра	4,1	±0,8
професійна компетентність	5,6	±1,2
вольове зусилля	5,3	±0,8

За результатами обчислення середнього значення та стандартного відхилення встановлено, за «Здатністю до ефективного самомотивування», в основі якої є мотивація через обов'язок» рятувальники мають показник нижче середнього рівня. Тому, можна казати про те, що значна кількість рятувальників усвідомлюють державну важливість завдань; мають позитивний вектор психологічного ставлення до діяльності; спрямовані на виконання вимог законів, присяги, наказів; існує незначне відхилення від норм поведінки й певні факти порушень дисципліни; недоліком є недостатня потреба щодо подолання труднощів і прагнення досягти поставленої мети; однак, має місце достатнє почуття задоволення від виконання завдань; емоційно-нейтральне або й пасивне відношення до виконання завдань; за наявності зовнішньої за проявами напруги дії в більшості залишаються достатньо правильними. Значна частина рятувальників недостатньо розуміють вагу завдань; мають нейтральне або негативне психологічне ставлення до них; недостатньо відповідально ставляться до законів, наказів, розпоряджень, допускають порушення дисципліни; є нейтрально-байдужими до виконання завдання у небезпечних умовах; слабкі за

прагненням досягати успіхів; є нестійкими в поведінці; поверхнево аналізують й оцінюють себе.

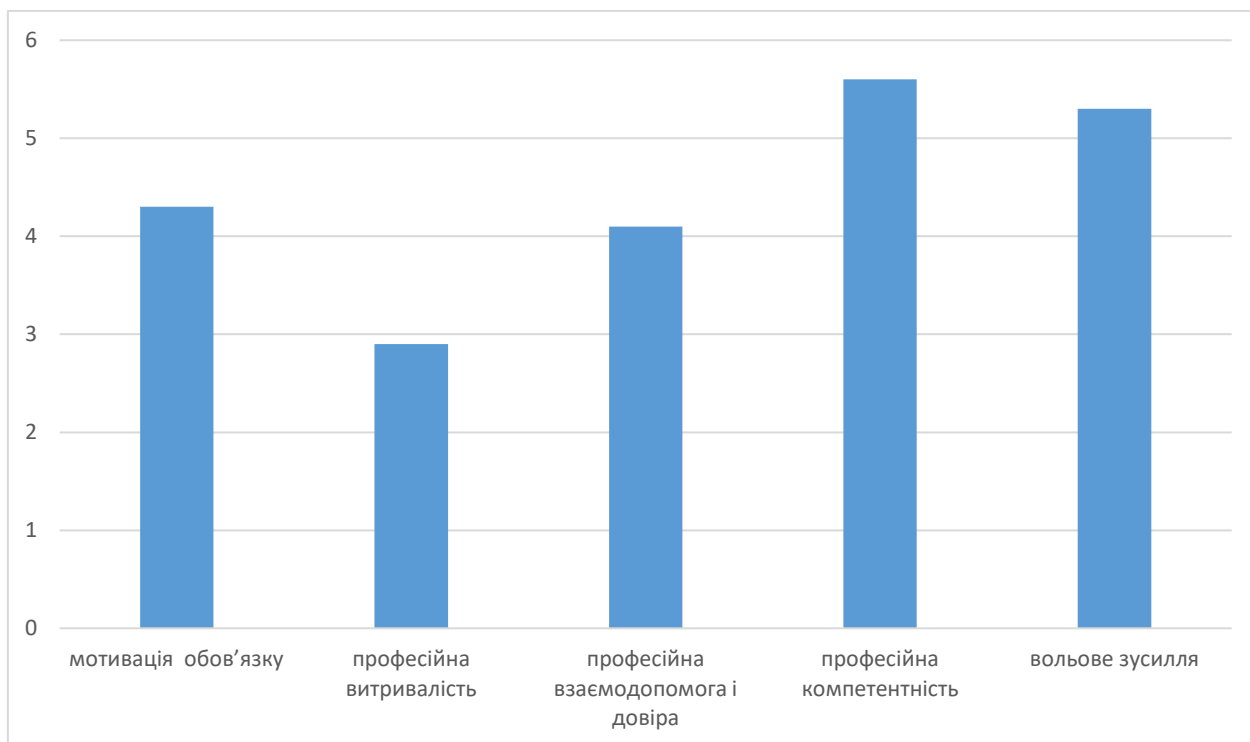

Рисунок 2.2. Середнє значення за методикою «Психологічна готовність особистості фахівця екстремального виду діяльності»

Професійна витривалість має найменший показник й це може свідчити про те, що значна кількість рятувальників недостатньо здатні мобілізуватися, зосередити сили на завданні; недостатньо наполегливі, сміливі, рішучі, цілеспрямовані, завзяті; невелика кількість рятувальників здатні й бажають брати на себе відповідальність. Цілком ймовірно, що саме через пониження здатності протистояти втомі, долати сумніви, розгубленість, побоювання, страх в рятувальників цей фактор перебуває в зоні низького значення.

За блоком професійної взаємодопомоги і довіри можна казати про те, що рятувальники, які прийняли участь в дослідженні посередньо здатні залучати додаткові ресурси оточення для виконання поставленого завдання і створення ефективного захисту через об'єднання антистресових потенціалів членів групи. За здатністю будувати комунікацію, встановлювати психологічний контакт, керувати власними почуттями та емоціями, контролювати агресію, планувати свої дії та діяльність, ставити перед собою цілі й завдання, ефективно їх реалізувати й отримати емоційне задоволення від цього процесу

та отриманого результат – існують проблеми. Однак, середнє значення свідчить про те, що проблема не набула загрозливого рівня і є ще резерви для того, щоб використовувати фактор комунікації та резерву професійної групи для виконання професійних завдань.

За професійною компетентністю та вольовим блоком можна стверджувати, що саме це є резервом в відновленні готовності рятувальників до професійної діяльності в екстремальних умовах. Напевно, що саме рівень знань, навичок, професійний досвід, розуміння завдань діяльності, виконання обов'язків і оцінка їх значення; уявлення про ймовірні зміни умов виконання завдання в екстремальних умовах діяльності; засвоєні прийоми, наявні засоби і способи досягнення мети; наявні професійні уміння і навички діяльності для виконання завдання; здатність до проведення достатнього аналізу за оперативною ситуацією компенсують недоліки навичок регуляції психічних станів в умовах тривалої, невизначеної за перспективами та їх варіантами можливостей життєдіяльності. Схоже на те, що саме цей блок у рятувальників здатен компенсувати втрати за іншими складовими. Однак, його можуть доповнювати й блок вольових зусиль. Так, здатність посередньо управляти своїми емоціями, мобілізуватися на виконанні завдань, протистояти роздратуванню; емоційна стійкість до тривалого напруженого навантаження, ризику, небезпеки, може бути ще одним компенсаторним фактором підтримання готовності до діяльності на необхідному рівні. Однак, такий стан справ впродовж тривалого часу може ініціювати професійне та емоційне вигорання. Цілком ймовірно, що вказані негативні процеси вже відбуваються й лише на силі волі та розумінні необхідності повноцінного виконання завдань рятувальники підтримують свою достатню працездатність. При цьому, такий стан справ не може відбуватися досить довго.

За допомогою «Опитувальника вольових якостей особистості» (М.Чумакова) було отримано показники вольових якостей у рятувальників. У таблиці 2.3 наведено результати учасників дослідження у процентному співвідношенні за рівнями розвитку якостей.

Таблиця 2.3

**Процентні показники вольових якостей за «Опитувальником
вольових якостей особистості» (М.Чумакова)**

Вольові якості	Низький рівень %	Середній рівень %	Високий рівень %
Відповідальність	8	48	44
Ініціативність	6	51	43
Рішучість	15	68	17
Самостійність	5	68	27
Витримка	11	60	29
Наполегливість	15	53	32
Енергійність	13	53	34
Уважність	12	61	27
Цілеспрямованість	18	38	46
Загальний показник	12	48	40

За «Опитувальником вольових якостей особистості» М.Чумакова результати свідчать про те, що майже за всіма шкалами у рятувальників переважає середній показник щодо вольових якостей. Найбільш вираженими є вольові якості, які є високого рівня й ними можна вважати вищі значення за цілеспрямованістю, ініціативністю та відповідальністю. Це з цілком великою достовірністю може вказувати на те, що рятувальники мають достатньо чіткі життєві та професійні цілі, а ще бажають їх досягнення; намагаються відповідально ставитися до виконання своїх обов'язків, досить самостійні щодо відповідальності за власними вчинками та поведінкою. Вольовими якостями з найбільшим ступенем вираження на середньому рівні є показники за рішучістю, самостійністю. Напевно, що це є характеристикою таких рятувальників, які є достатньо незалежними від соціального та професійного оточення, які здатні самостійно приймати рішення та

виявляти впевненість, рішучість у той момент чи ситуації, коли це є найбільш необхідним.

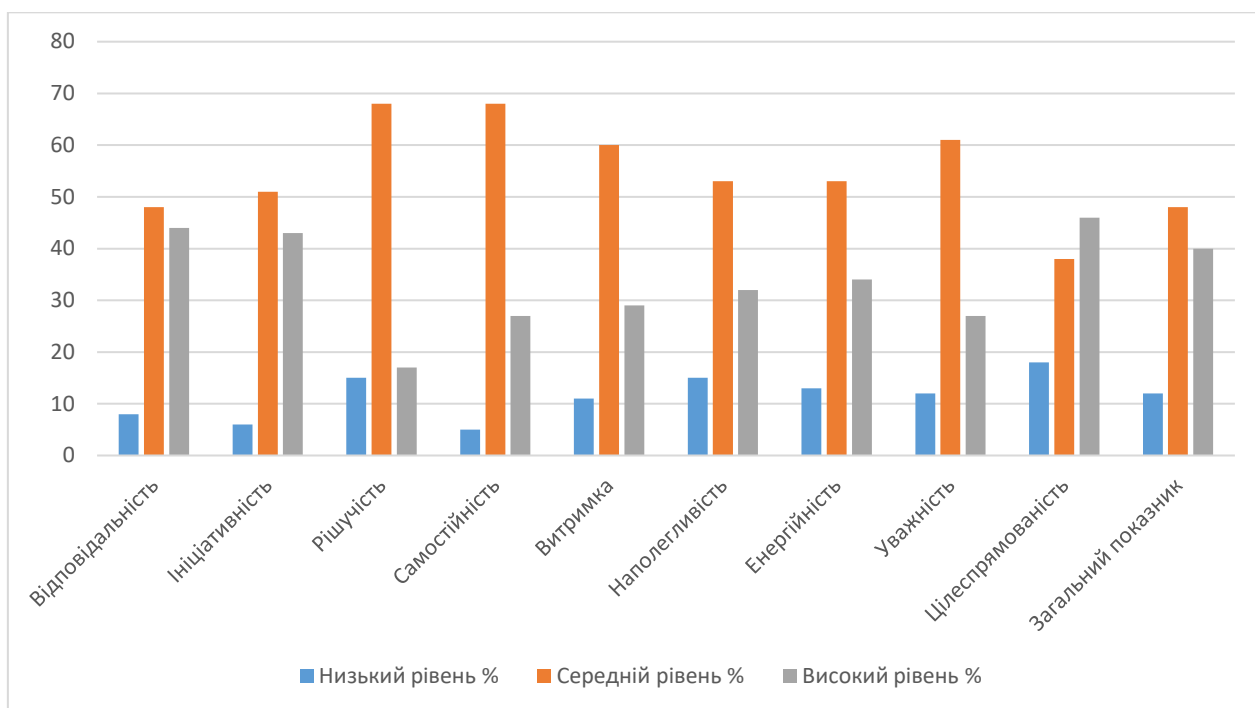

Рисунок 2.3. Процентні показники вольових якостей за «Опитувальником вольових якостей особистості» (М.Чумакова)

Найменш вираженою виявилася така вольова якість як наполегливість. Це може підтверджувати висунуте раніше припущення про те, що сили в рятувальників за 2 роки воєнного стану вже не ті. При цьому, лише деяким з них недостатньо навичок та вмінь для того, щоб продовжувати виконувати завдання без зважання на свої проблеми, труднощі та перешкоди. Окрім цього, рішучість перебуває за рівнем на недостатніх позиціях. Також, можна казати про те, що досить значна кількість рятувальників не можуть виявляти самостійність та витримку на високому рівні, а поки що задовільняються в переважній більшості середнім їх рівнем.

За опитувальником «Дослідження вольової саморегуляції» А. Зверькова та Є. Ейдмана) були отримано результати, що графічно відображено

на рисунку 2.4.

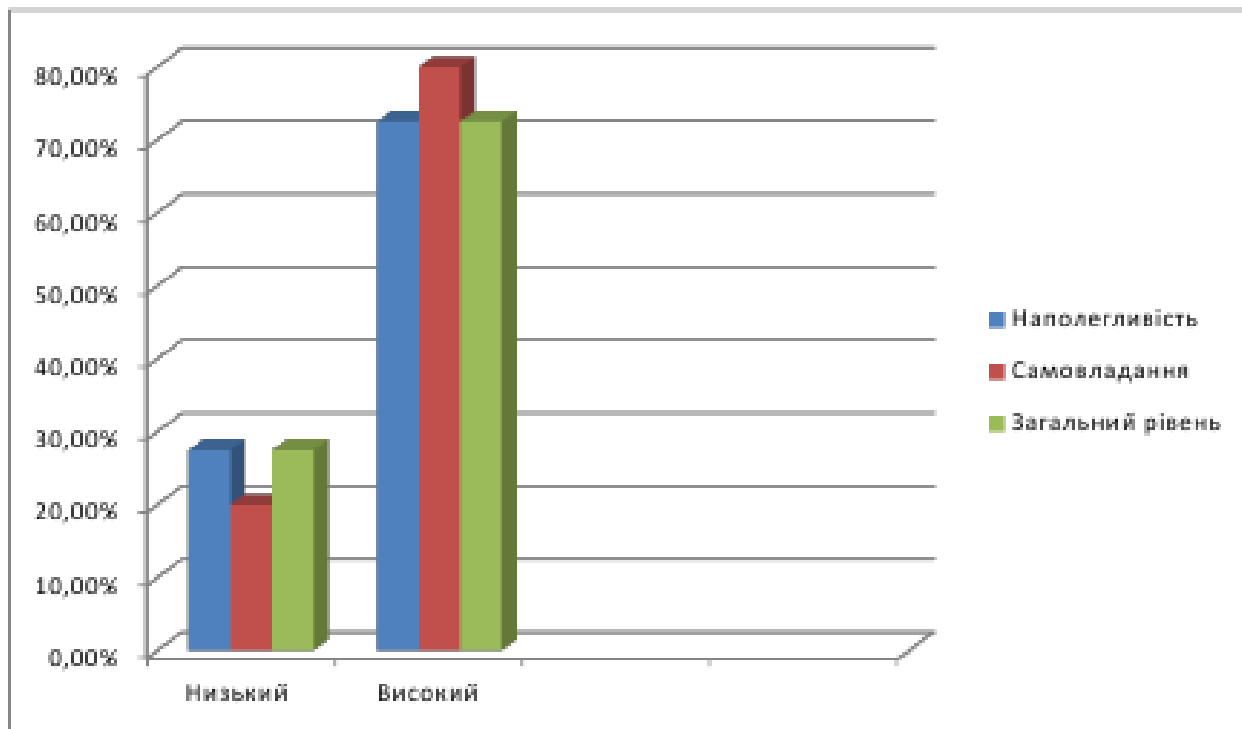

Рис. 2.4. Розподіл за рівнями шкал за опитувальником «Дослідження вольової саморегуляції».

Високі бали за шкалою наполегливості було отримано 72% рятувальників. Це може свідчити про те, що значна кількість з учасників дослідження можуть бути охарактеризовані людьми діяльними працездатними, активними. Вони здатні в достатній мірі прагнути закінчити розпочату справу, а перешкоди до мети не зупиняють їх, а більше мобілізують. Таким рятувальникам властиво проявляти більшу наполегливості у повсякденній та екстремальній діяльності, які будуть намагатися досягти результату всіма наявними силами.

Низький бал за шкалою наполегливості має 28% респондентів, що досить яскраво вказує на наявність невпевненості, імпульсивності, непослідовності в поведінці. У них є зниження за активністю та працездатністю. Такі рятувальники здатні «опустити руки» та здатися перед труднощами та несподіваними поворотами подій, часто проявляють надмірні емоції, які заважають отримати можливість достатньої саморегуляції.

Високого балу за шкалою самовладання отримало 78% рятувальників. Можна казати про те, що ця категорія характеризується як емоційно стійкою та впевненою. Такий тип спеціалістів з діяльності в екстремальних умовах достатньо придатні й мають значний потенціал для досягнення результатів, оскільки в них більша здатність зберігати внутрішній спокій та стабільність в контролі внутрішнього психічного стану, можуть відносно спокійно та легко долати страх перед невідомим, є в більшій мірі готовими до сприймання чогось нового або непередбачуваного. Вони здатні й це часто можуть використовувати себе заспокоювати себе перед кожним відповідальним завданням та контролювати свої емоції. Низького балу за шкалою самовладання отримано 22% рятувальників. Можна казати про те, що ця категорія є схильною до спонтанності, оскільки їх вразливість та традиційність в поглядах є стандартною поведінкою як форми захисту від інтенсивного переживання та внутрішнього конфлікту.

Далі про результати за опитувальником «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової, результати за якою відображено у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Процентний розподіл за рівнем показників саморегуляції поведінки за методикою В. Моросанової

Регуляторні шкали	Низький рівень %	Середній рівень %	Високий рівень %
Планування	10	42	48
Моделювання	15	57	28
Програмування	23	54	23
Оцінювання результатів	6	73	21
Гнучкість	19	52	29
Самостійність	17	42	41
Загальний рівень саморегуляції	8	53	39

Також це на рисунку 2.5 відображено у графічному виразі для очевидності та наглядності отриманих результатів.

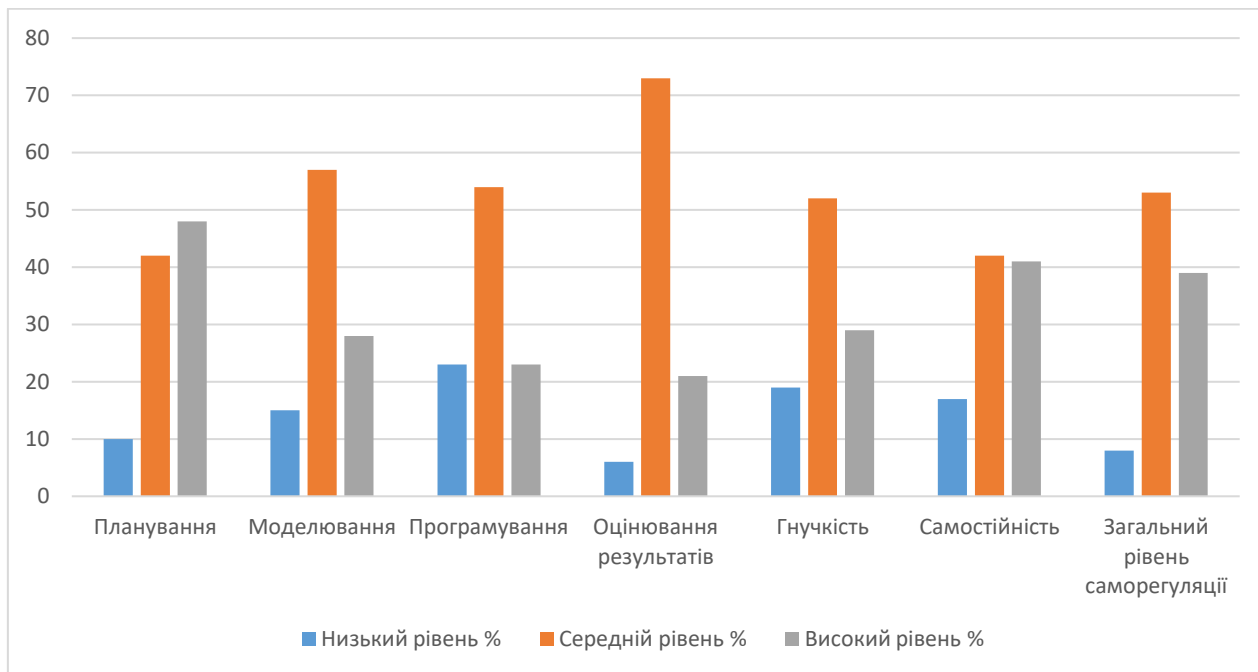

Рисунок 2.5. Процентний розподіл за рівнем показників саморегуляції поведінки за методикою В. Моросанової

Виходячи з отриманого можна казати про такі результати. Насамперед те, що майже за всіма шкалами у рятувальників переважають середні показники за рівнем розвитку саморегуляції поведінки. Серед низьких показників найбільшого процентного виразу набула шкала за програмуванням. Таких осіб, можна охарактеризувати як схильних до імпульсивності в діях. Такі особи не є схильними формувати програми з певних послідовних дій чи алгоритмів, а намагаються більше діяти чи виконувати завдання через спроби і помилки. У разі отримання поганого результату у діяльності, через небажання та неготовність аналізувати досвід, його виправляти й продумувати певну логічну й доцільну послідовність дій, все ж не намагаються змінювати стандарт своїх дій.

Середнього рівня в більшості має оцінювання результатів. Це може вказувати на певний рівень розвитку та адекватної оцінки за результатами

своєї професійної діяльності або поведінки в цілому. Такі рятувальники мають достатньо адекватну самооцінку, зазвичай вміють визнавати свої помилки або невдачі, а ще їх причини.

За високим рівнем переважає планування, яка характеризує у людини здатність до достатньо усвідомленого планування як окремих дій, так й діяльності в цілому. Такий тип рятувальника більше схильні до складання реалістичних, деталізованих та стійких планів, які вони можуть усвідомлено планувати. Це досить сильно допомагає формувати чіткі цілі, розпланувати дії та досягати більших успіхів в діяльності.

В таблиці 2.5 і на рисунку 2.6 наведено середнє значення та стандартне відхилення за методикою В. Морсанової.

Таблиця 2.5

Результати середнього значення та стандартного відхилення саморегуляції поведінки за методикою В. Морсанової

Регуляторні шкали	Середнє значення	Стандартне відхилення
Планування	5,3	±0,8
Моделювання	5,9	±0,4
Програмування	5,1	±0,6
Оцінювання результатів	6,6	±1,0
Гнучкість	6,3	±0,8
Самостійність	7,6	±1,1
Загальний рівень саморегуляції	6,3	±0,8

Можемо казати про те, що самостійність як регулятор поведінки має найбільшого значення, а стандартне відхилення вказує на те, що емпіричні дані є досить щільними. Хоча, за щільністю у всіх шкалах можна відмітити її певну впорядкованість. Це може казати, що за результатами оцінки здатності до регуляції поведінки як однієї з ознак вольової саморегуляції – отримані показники фактично оцінюють всю вибірку дослідження. За середнім

значенням існують відмінності, про які вже дещо було зазначено. Хоча, діапазоном розкину мінімального та максимального за середнім значенням показниками трохи перевищує 2 бали. Тому, можна казати про те, що здатність до регуляції власної поведінки в цілому за вибірку має середній або дещо вищий за середній показники.

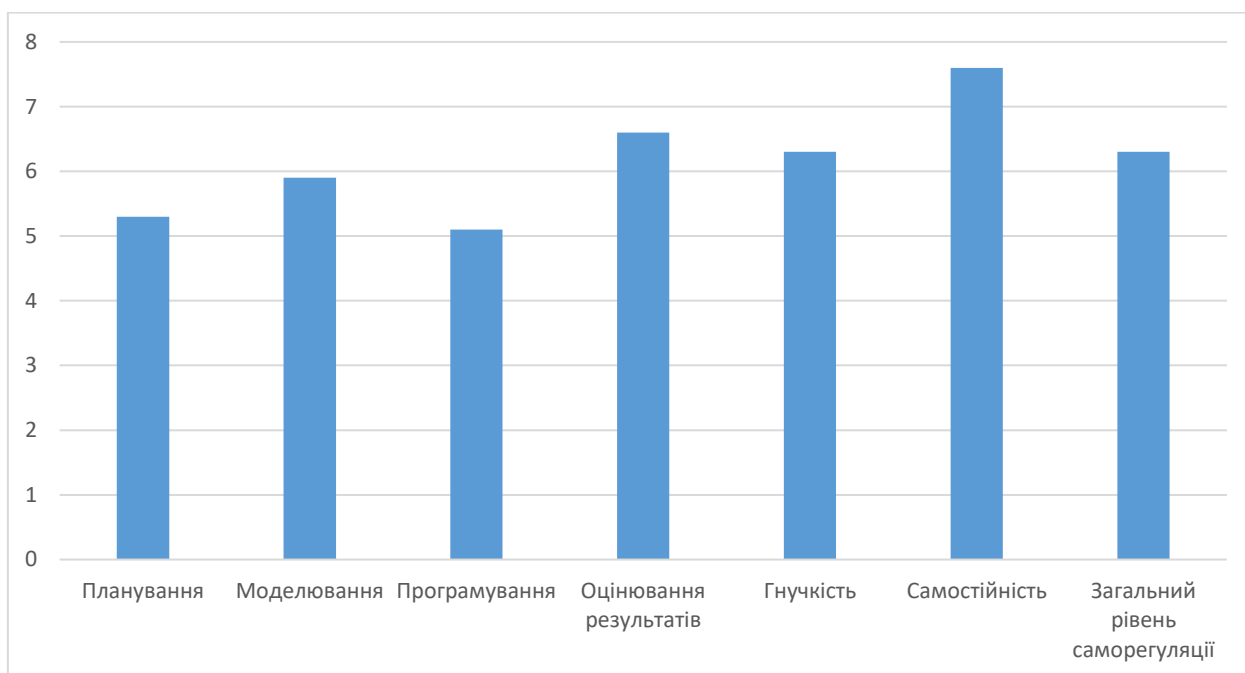

Рисунок 2.6. Результати середнього значення та стандартного відхилення саморегуляції поведінки за методикою В. Моросанової

Отже, можна стверджувати те, що добре розвинуті вольові якості є дуже важливими в професійній діяльності рятувальників. Окрім цього, результати обчислень емпіричних даних дослідження за критерієм до 5 років та більше встановило відсутність значимих суттєвих відмінностей. Тому, можна казати про те, що гіпотеза про відмінність з показниками, характеристиках та якостях волі, чи її супутніх ознаках за фактором набуття професійного досвіду не підтвердилася.

2.3. Встановлення кореляційних особливостей готовності до діяльності в екстремальних умовах та характеристиками вольової сфери рятувальників.

Наступним кроком було здійснення статистичної обробки даних, яка проведена через використання кореляційного аналізу за допомогою непараметричного коефіцієнта Кендалла в програмі допомогою SPSS-20.

Таблиця 2.2

Результати кореляційного аналізу між шкалами методики «Психологічна готовність особистості фахівця екстремального виду діяльності» та методиками оцінки вольової сфери рятувальників

Вольові якості	мотивація обов'язку	професійна витривалість	професійна взаємодопомога і довіра	професійна компетентність	вольове зусилля
Відповідальність	0,32*	0,01	0,03	0,45**	0,52**
Ініціативність	0,02	0,15	0,38**	0,04	0,05
Рішучість	0,2*	0,61**	0,53**	0,04	0,5
Самостійність	0,01	0,01	0,08	0,64**	0,56**
Витримка	0,02	0,09	0,04	0,04	0,76**
Наполегливість	0,05	0,16	0,09	0,41**	0,05
Енергійність	0,25*	0,04	0,53**	0,04	0,05
Уважність	0,07	0,07	0,66**	0,54**	0,12
Цілеспрямованість	0,03	0,31*	0,04	0,3*	0,05
Загальний показник	0,02	0,08	0,02	0,04	0,06
Планування	0,05	0,13	0,36*	0,42**	0,05
Моделювання	0,09	0,18	0,04	0,04	0,03

Програмування	0,05	0,06	0,07	0,04	0,15
Оцінювання результатів	0,21*	0,08	0,13	0,54**	0,01
Гнучкість	0,53**	0,07	0,61**	0,04	0,06
Самостійність	-0,62**	0,46**	0,33*	0,34*	0,55**
Загальний рівень саморегуляції	0,02	0,15	0,31*	0,04	0,05

Примітка: ** - $p \leq 0,01$, * - $p \leq 0,05$.

За результатами обчислення коефіцієнта кореляції можна вказати на те, що зафіксовано низку різних за потужністю та статистичною значущістю корелят. Найбільш потужними та значимими для цього дослідження можна вважати такі:

- За шкалою мотивації обов'язку є пряма кореляція з відповідальністю, гнучкістю та обернена за самостійністю. При цьому, останній показник є досить потужним. Така комбінація кореляцій може казати про те, що не всі якості волі прямо визначають утворення тай функціонування окремих факторів психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах. Так, мотивування до дій та діяльності через обов'язок зменшується при наявності в особи такої вольової характеристики як самостійність. І дійсно, в разі наявності в людини навичок самостійного осмислення обстановки, людина менше реагує на певні заклики чи аргументи щодо зобов'язань та інших моральних настанов;
- Між професійною витривалістю і рішучістю, цілеспрямованістю та самостійністю є суто прямі кореляції з різним ступенем. В цьому випадку самостійність позитивно корелює з таким фактором психологічної готовності до діяльності як професійна витривалість, а цілеспрямованість і рішучість її доповнюють саме в таких обставинах та умовах діяльності;

- Професійна взаємодопомога і довіра кореляційно з позитивним вектором співіснують з ініціативністю, рішучістю, енергійністю, уважністю, плануванням, гнучкістю та самостійністю. Це найбільша за кількістю кореляційного зв'язку шкала як фактор готовності до діяльності в екстремальних умовах. До цього ж в ній представлено в однині як кореляційний фактор ще й показник загальної здатності до регуляції поведінки. Можна казати про те, що серед вольових якостей найбільше вони пов'язані з готовністю до діяльності саме у вигляді здатності допомагати і довіряти. Дуже схоже на те, що саме здатність допомагати і отримувати допомогу, й через це довіряти підсилює вольові якості рятувальників;
- Професійна компетентність є ще одним з найбільш прокорельованих факторів готовності до діяльності. Її корелятами стали відповідальність, самостійність, наполегливість, уважність, цілеспрямованість, планування, оцінювання результатів. Таким чином, можна казати, що цей фактор готовності до діяльності в якості кореляційного зв'язку має суто вольові якості, а також когнітивний компонент, що посилює ефективність волі в професійній діяльності;
- За вольовими зусиллями встановлено наявність кореляції з відповідальністю, самостійністю, витримкою. Саме за останнім зафіксовано найбільш потужну кореляцію й прямого типу зв'язку, що можна вважати дійсно основою вольових якостей в структурі готовності до діяльності в екстремальних умовах.

Отже, добре сформована готовність до діяльності в екстремальних умовах дозволяє переносити значні вольові навантаження без особливо шкідливих наслідків для власного здоров'я та професійної діяльності. Здатність працювати в екстремальних умовах пов'язана низкою з вольових якостей, адже коли рятувальник може впоратись з складною професійною ситуацією, він не втрачає енергійності, цілеспрямованості, наполегливості.

Саме така особистість виявляє всю свою рішучість та відповідальність у складних моментах в професійній діяльності, впевнено йде до цілі та наполегливо виборює перемогу. А в разі невдачі не кидає працю, а приймає свої помилки, робить висновки та цілеспрямовано працює над собою далі.

2.4. Обґрунтування основ психолого-педагогічного розвитку вольових якостей в рятувальників.

В цьому пункті спробуємо висвітлити саме той аспект формування вольових якостей, який визначає не стихійно-ситуативний їх варіант, а цілеспрямовано-продуманий. Ним може бути потенціал педагогічної психології. Саме когнітивна теорія навчання є спрямованою на пізнавальний процес. Когнітивні теорії можливо умовно розділити на дві групи: інформаційні (навчання як вид інформаційного процесу), психічно-пізнавальні за функціями (сприйняття, пам'яті, мислення) [20; 38].

Все ж найбільшою за ступенем розробки і практичною спрямованістю може вважатися діяльнісна теорія навчання [7; 12; 48]. Так ця теорія виокремлює дії як одиниці аналізу навчання [6; 13], а соціальна природа психічного розвитку людини має в своїй основі досвід минулих поколінь, що суттєву роль у становленні людини [40]), єдності матеріального і психічного аспектів діяльності [18]. Також, саме діяльнісний підхід може вважатися найбільш придатним для того, щоб його застосувати саме в цьому випадку.

Окрім цього, ряд науковців вважав, що діяльність з навчання є самозмінною, саморозвитком суб'єкта, перетворенням певних знань, вмінь, навичок [14]. Предмет навчання та відповідної діяльності полягає в образі світу, що постійно або хоча б періодично уточнюється, збагачується або коректується в пізнавальних діях. При цьому, змінюються можуть як поверхневі, так і глибинні його рівні в їх тісному взаємозв'язку.

В ідеях інших дослідників розглянуто навчальну діяльність через єдність кількох її компонентів: навчальних задач, навчальної дії, дії з самоконтролю і самооцінювання [25]. Саме за такого аспекту навчання може сформулювати

можливість побачити хоча б у побічному, супутньому варіанті формування адекватної повноцінної професійної впевненості в спеціалісті з певної діяльності. Так, дія самоконтролю є дією звірки, співвіднесення навчальних дій із зразком, який задано ззовні. Це і є тим компонентом в навчанні, що формує критичність в ставленні до процесу та результату. Таким чином, саме вироблення навичок щодо порівнювання чогось з чимось й може бути запорукою формування когнітивного компоненту вольових якостей.

Крім цього, є ще інші варіанти самоконтролю: поопераційний і перспективний [19]. Поопераційний (покроковий, поточний) самоконтроль є корекцією діяльності, слідкування за ходом дії, за тим, що виконується, що виконане, а що ще належить виконати. Одночасно має відбуватися контроль і якості. Перспективний (плануючий) самоконтроль є коригуванням діяльності на певну можливу кількість операцій наперед, звірення майбутньої діяльності і своїх можливостей її виконання [25].

Таким чином, про навчання є можливим казати в разі свідомого управління діями під впливом усвідомлення мети. Наявність свідомого й достатньо усвідомленого мотиву часто вважається найбільш важливою передумовою в навчанні.

Г. Розенфельдом виділено такі фактори мотивації до навчання:

заради навчання (без задоволення та без інтересу).

без особистих інтересів і вигод.

для досягнення соціальної ідентифікації.

для успіху або через острах зазнати невдачу.

з примусу чи під тиском.

через моральні зобов'язання або загальноприйняті норми.

для досягнення цілей в буденному житті.

засноване на соціальних цілях, вимогах і цінностях.

Таким чином, цінності рятувальника суттєво здатні визначати рівень його моральності з подальшим посиленням вольових якостей через набуття

відповідних в процесі професійного навчання, а ще при формуванні професійних навичок [19].

Порівняльний аналіз з наступним групуванням певних публікацій за темою навчальної діяльності осіб ризиконебезпечних професій та їх професійної підготовки [9; 41] дав можливість виділити серед такої категорії основні мотиви навчальної діяльності:

1. Мотиви, що закладені в самій навчальній діяльності, а саме те, що слухача спонукає вчитися прагнення дізнатися нові факти, прагнення проявити інтелектуальну активність, самовдосконалення.

2. Мотиви поза навчальною діяльністю: широкі соціальні мотиви (обов'язок і відповідальність перед суспільством, навчальною групою, викладачами, батьками, командирами), самовизначення, вузькоособисті мотиви (отримати схвалення, гарні оцінки, бути першим або зайняти гідне місце серед слухачів, матеріальна винагорода), негативні мотиви та мотивація вивченої безпорадності.

Навчання розкриває моральні риси особистості, сприяє формуванню ідеалів та вдосконаленню особистісних якостей. У навчально-виховному процесі великої уваги надається характерним особливостям в розумовій, пізнавальній діяльності; формуванню всебічно і гармонійно розвиненої особистості, розвитку інтелектуальної і емоційно-вольової активності [22].

Наостанок зауважимо на ще один важливий фактор формування вольових якостей у рятувальника. Так, важливим і суттєвим компонентом формування в цілому та в навчально-виховному процесі є фізичне загартування.

Висновки до другого розділу.

В цьому розділі було поставлено низку дослідницьких завдань, що були виконані й таким чином є можливим зробити такі висновки:

1. Емпіричну частину дослідження є можливим провести з використанням наступних методик: «Психологічна готовність особистості

фахівця екстремального виду діяльності» , «Опитувальник діагностики вольових якостей особистості», «Дослідження вольової саморегуляції» та «Стиль саморегуляції поведінки».

2. Вибіркою дослідження стало 37 працівників ДСНС України у Львівській області, що безпосередньо мали в якості професійних завдань діяльність з рятувально-відновлювальних робіт на об'єктах, де відбувається чи відбулася надзвичайна ситуація. Опитування проведено добровільно та анонімно з використанням платформи Google-forms. Єдиним питанням окрім тверджень з методик було про професійний досвід з можливістю обрати один з варіантів: або до, або понад 5 років. Виявилося, що рятувальників з досвідом до 5 років було 17 осіб, а з досвідом понад 5 років – 20 осіб.

3. В результаті дослідження за за методикою «Психологічна готовність особистості фахівця екстремального виду діяльності» процентний аналіз свідчить про те, що розподіл за рівнями розвитку факторів серед учасників дослідження є відносно рівномірним. Також, зафіксовано те, що домінуючим рівнем за всіма шкалами методики є саме середній. Однак, за мотивацією обов'язку, професійною витривалістю, взаємодопомогою, а також довірою все ж більшим є процент рятувальників, що мають низький рівень у порівнянні з високими показниками. За професійною компетентністю та вольовими зусиллями процент або рівний, або переважає все ж високі показники. За «Опитувальником вольових якостей особистості» майже за всіма шкалами у рятувальників переважає середній показник щодо вольових якостей. Найбільш вираженими є вольові якості, які є високого рівня й ними можна вважати вищі значення за цілеспрямованістю, ініціативністю та відповідальністю. Вольовими якостями з найбільшим ступенем вираження на середньому рівні є показники за рішучістю, самостійністю. Найменш вираженою виявилася така вольова якість як наполегливість. Це може підтверджувати висунуте раніше припущення про те, що сили в рятувальників за 2 роки воєнного стану вже не ті. При цьому, лише деяким з них недостатньо навичок та вмінь для того, щоб продовжувати виконувати

завдання без зважань на свої проблеми, труднощі та перешкоди. Окрім цього, рішучість перебуває за рівнем на недостатніх позиціях. Також, можна казати про те, що досить значна кількість рятувальників не можуть виявляти самостійність та витримку на високому рівні, а поки що задовільняються в переважній більшості середнім їх рівнем. За опитувальником «Дослідження вольової саморегуляції» були отримано високі бали за шкалою наполегливості було отримано 72% рятувальників. Низький бал за шкалою наполегливості має 28% респондентів, що досить яскраво вказує на наявність невпевненості, імпульсивності, непослідовності в поведінці. У них є зниження за активністю та працездатністю. Такі рятувальники здатні «опустити руки» та здатися перед труднощами та несподіваними поворотами подій, часто проявляють надмірні емоції, які заважають отримати можливість достатньої саморегуляції. За опитувальником «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової, результати майже за всіма шкалами переважають середні показники за рівнем розвитку саморегуляції поведінки. Серед низьких показників найбільшого процентного виразу набула шкала за програмуванням. Середнього рівня в більшості має оцінювання результатів. За високим рівнем переважає планування, яка характеризує у людини здатність до достатньо усвідомленого планування як окремих дій, так й діяльності в цілому. Такий тип рятувальника більше схильні до складання реалістичних, деталізованих та стійких планів, які вони можуть усвідомлено планувати.

4. Використання кореляційного аналізу за допомогою непараметричного коефіцієнта Кендалла в програмі SPSS-20 засвідчило те, що за шкалою мотивації обов'язку є пряма кореляція з відповідальністю, гнучкістю та обернена за самостійністю. Така кореляція може казати про те, що не всі якості волі прямо визначають утворення тай функціонування окремих факторів психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах. Між професійною витривалістю і рішучістю, цілеспрямованістю та самостійністю є суто прямі кореляції з різним ступенем. В цьому випадку самостійність позитивно корелює з таким фактором психологічної готовності

до діяльності як професійна витривалість, а цілеспрямованість і рішучість її доповнюють саме в таких обставинах та умовах діяльності. Професійна взаємодопомога і довіра корелюють позитивно з ініціативністю, рішучістю, енергійністю, уважністю, плануванням, гнучкістю та самостійністю. Можна казати про те, що серед вольових якостей найбільше вони пов'язані з готовністю до діяльності саме у вигляді здатності допомагати і довіряти. Дуже схоже на те, що саме здатність допомагати і отримувати допомогу, й через це довіряти підсилює вольові якості рятувальників. Професійна компетентність має корелятами відповідальність, самостійність, наполегливість, уважність, цілеспрямованість, планування, оцінювання результатів. Таким чином, можна казати, що цей фактор готовності до діяльності в якості корелят має суто вольові якості, а також когнітивний компонент, що посилює ефективність волі в професійній діяльності. За вольовими зусиллями встановлено наявність кореляції з відповідальністю, самостійністю, витримкою. Саме за останнім зафіксовано найбільш потужну кореляцію й прямого типу зв'язку, що можна вважати дійсно основою вольових якостей в структурі готовності до діяльності в екстремальних умовах.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження щодо волі як психологічного феномену, її особливостей як функціонування, виникнення та розвитку в рятувальників має наступні результати:

1. У психологічній науці волі належить роль в особистісній саморегуляції, що характеризує наявний для особи сенс, тобто відображення в свідомості ставлення до мети та умов дії. Окрім цього, воля межує й забезпечує здатність особи виконувати те, що виходить за межі мотивованого бажання будь-що зробити чи виконати. Саме через це можна вважати, що воля є здатністю контролювати свою свідомість, контролювати діяльність з максимально повною за необхідним відповідно до зовнішніх обставин рівнем керованості власною поведінкою. Тому, саме воля як характеристика особистості може виявлятися найбільш необхідною людині в певних складних обставинах життя та професійної діяльності.

2. Екстремальні умови професійної діяльності рятувальників вимагають від них мати високий рівень вольової саморегуляції. Головні умови професійної діяльності рятувальника вимагають такого розвитку емоційно-вольової стійкості, щоб психологічна надійність при впливові стресових факторів великої інтенсивності, значної тривалості та в умовах невизначеності не піддавалась коливанням. Саме сила волі та інші вольові характеристики особистості як багатокomпонентна здатність особи виявляти власну готовність до дій та адекватної поведінки ґрунтується на усвідомленні необхідності діяти, що реалізується у відповідних цілеспрямованих діях з врахуванням власних реальних можливостей. Тому, вольові процеси в професійній діяльності рятувальників в загальному розумінні найбільш часто пов'язують з відповідним типом поведінки.

3. Емпірична частина дослідження проведена з використанням наступних методик: «Психологічна готовність особистості фахівця екстремального виду діяльності», «Опитувальник діагностики вольових

якостей особистості», «Дослідження вольової саморегуляції» та «Стиль саморегуляції поведінки». Вибірка дослідження склала 37 працівників ДСНС України у Львівській області, що безпосередньо мали в якості професійних завдань діяльність з рятувально-відновлювальних робіт на об'єктах, де відбувається чи відбулася надзвичайна ситуація. Опитування проведено добровільно та анонімно з використанням платформи Google-forms.

4. В результаті дослідження за методикою «Психологічна готовність особистості фахівця екстремального виду діяльності» зафіксовано те, що домінуючим рівнем за всіма шкалами методики є саме середній. Однак, за мотивацією обов'язку, професійною витривалістю, взаємодопомогою, а також довірою все ж більшим є процент рятувальників, що мають низький рівень у порівнянні з високими показниками. За професійною компетентністю та вольовими зусиллями процент або рівний, або переважає все ж високі показники. За «Опитувальником вольових якостей особистості» майже за всіма шкалами у рятувальників переважає середній показник щодо вольових якостей. Найбільш вираженими є вольові якості, які є високого рівня й ними можна вважати вищі значення за цілеспрямованістю, ініціативністю та відповідальністю. За опитувальником «Дослідження вольової саморегуляції» були отримано високі бали за шкалою наполегливості було отримано 72% рятувальників. Низький бал за шкалою наполегливості має 28% респондентів, що досить яскраво вказує на наявність невпевненості, імпульсивності, непослідовності в поведінці. За опитувальником «Стиль саморегуляції поведінки» результати майже за всіма шкалами переважають середні показники за рівнем розвитку саморегуляції поведінки. За високим рівнем переважає планування, яка характеризує у людини здатність до достатньо усвідомленого планування як окремих дій, так й діяльності в цілому. Такий тип рятувальника більше схильні до складання реалістичних, деталізованих та стійких планів, які вони можуть усвідомлено планувати.

5. Кореляційний аналіз за допомогою непараметричного коефіцієнта Кендалла в програмі SPSS-20 засвідчив те, що за шкалою мотивації обов'язку

є пряма кореляція з відповідальністю, гнучкістю та обернена за самостійністю. Між професійною витривалістю і рішучістю, цілеспрямованістю та самостійністю є суто прямі кореляції з різним ступенем. В цьому випадку самостійність позитивно корелює з таким фактором психологічної готовності до діяльності як професійна витривалість, а цілеспрямованість і рішучість її доповнюють саме в таких обставинах та умовах діяльності. Професійна взаємодопомога і довіра корелюють позитивно з ініціативністю, рішучістю, енергійністю, уважністю, плануванням, гнучкістю та самостійністю. Дуже схоже, що саме здатність допомагати і отримувати допомогу, й через це довіряти підсилює вольові якості рятувальників. Професійна компетентність має корелятами відповідальність, самостійність, наполегливість, уважність, цілеспрямованість, планування, оцінювання результатів. Цей фактор готовності до діяльності в якості корелят має суто вольові якості, а також когнітивний компонент, що посилює ефективність волі в професійній діяльності. За вольовими зусиллями встановлено наявність кореляції з відповідальністю, самостійністю, витримкою. Саме за останнім зафіксовано найбільш потужну кореляцію й прямого типу зв'язку, що можна вважати дійсно основою вольових якостей в структурі готовності до діяльності в екстремальних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артюшин Л. М. Праця в особливих умовах / Артюшин Л. М., Мосов С. П., Охременко О. Р. К. : 2004. 94 с.
2. Балабанова Л. В. Управління персоналом: підручник/ Л. В. Балабанова, О. В. Сардак. К.: Центр учбової літератури, 2011. 468 с.
3. Балл Г. Духовність професіонала і педагогічне сприяння її становленню : орієнтири психологічного аналізу / Г. Балл // Професійна освіта: педагогіка і психологія : Українсько-польський щорічник. – Ченстохова – Київ, 2000. – С. 217–232.
4. Бондаренко Л.Ю. Підготовка пожежників і рятувальників. - М.: Медична підготовка, 2008
5. Вихопень С.В. Навчальне середовище закладу вищої освіти системи МВС як фактор професійної деформації майбутнього фахівця. Вісник Національного університету оборони України 5 (58) / 2020. С. 23 – 31.
6. Вихопень С.В. Соціально-психологічні особливості професійної деформації поліцейських як фактору їх підготовки. Збірник тез міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми забезпечення Національної безпеки держави». 26 листопада 2020 року. К. С. 282 – 284.
7. Вихопень С. В. «Agile coach system» як потенційне явище у майбутньому педагогічному процесі. Збірник тез IV Всеукраїнської Інтернет-конференції. “Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя”, Вінниця, ВДПУ ім. Михайла Коцюбинського 26-27 листопада 2020 року. С. 85 – 88.
8. Вихрущ В., Гуменюк С., Вихрущ-Олексюк О. Психодидактика вищої школи: інноваційні методи навчання : [навчальний посібник] / В. Вихрущ, С. Гуменюк, О. Вихрущ-Олексюк. – Тернопіль : Крок, 2017. – 280 с.
9. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. /О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук, І.С. Булах та ін. К.: Просвіта, 2001. 416 с.

10. Воронкова В. Г. Управління людськими ресурсами: філософські засади: навч. посібник/ В. Г. Воронкова. К.: ВД«Професіонал», 2006. 576 с.
11. Галян О. І., Галян І.М. Експериментальна психологія: Альма-матір. 2012. 402 с.
12. Делікатний С.К., Половнікова Ж.Ю. Формування психологічної готовності співробітників ОВС до забезпечення особистої безпеки в екстремальних ситуаціях оперативно-службової діяльності // Вісник Університету внутрішніх справ, 1999. № 8. С. 224 – 235.
13. Діагностика, профілактика та корекція стресових розладів серед співробітників Державної протипожежної служби МВС»: Методичні рекомендації. Вид. 2-е. К.: 2001. 256 с.
14. Екстремальна психологія: Підручник / За заг. Ред.. проф.О.В.Тімченка. К.: ТОВ «Август Трейд», 2007. 502 с.
15. Загальна психологія : підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. К : Каравела, 2011. 464 с.
16. Загальна психологія: теоретичний курс : навч.-метод. посіб. / Т. В. Дуткевич. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2015. 432 с.
17. Карамушка Л. М. Психологія управління: навч. посібник/ Л. М. Карамушка. К.: Міленіум, 2003. 344 с.
18. Карпов О.В. Поняття професійно важливих якостей діяльності. // Психологія праці. 2003. 352 с.
19. Католик Г., Корнієнко І. Техногенні катастрофи: психологічна допомога очевидцям та постраждалим. Львів : Червона калина, 2003. 144 с.
20. Кафідов В. В. Соціологія пожежної безпеки / В.В. Кафідов, В.М; Севастьянов. 2003. 364 с.
21. Кокурн О.М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця. Київ: Інформ.-аналіт. агенство, 2012. 200 с.
22. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах: Навчальний посібник: – Київ, «Ніка-Центр» 2006. 576 с.

23. Кремень В.Г., Костицкий М.В., Максименко С.Д., Сафін О.Д. Психологія професійної діяльності офіцера. Підручник. Хмельницький: вид-во АПВУ, 1999. 464 с.
24. Кришталь М.А. Особливості ергономічного забезпечення підготовки пожежників: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.03 / Київський університет ім. Т. Шевченка. Київ, 1997. 18 с.
25. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці: Підручник. К.: КНЕУ, 2003. 367 с.
26. Лефтеров В. О. Особистісно-професійний розвиток фахівців екстремальних видів діяльності: дис. ...докт. психол. наук.: спец. 19.00.09. Донецьк: Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ, 2008. 428 с.
27. Лефтеров В.О., Тімченко О.В. Психологічні детермінанти загибелі та поранень працівників органів внутрішніх справ: Монографія. Донецьк: ДІВС МВС України, 2002. 324 с.
28. Логачов М.Г. Психологічна підготовка особового складу спеціальних підрозділів ОВС до дій в екстремальних ситуаціях: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.06 / Університет внутрішні справ. Харків, 2001. 16 с.
29. Мар'їн М.І. Дослідження впливу умов праці на функціональний стан пожежних / М.І. Мар'їн, Є.С. Соколов // Психологічний журнал. 1990. Т.11. № 1. 102-108.
30. Организация работы с личным составом: Учебно-методическое пособие. / Сост. Г.И. Резниченко и др. / Под ред. В.П. Сальникова. СПб.: МВД РФ СПбУ, 2004. С. 94.
31. Основи психологічного забезпечення діяльності МНС : підручник / за заг. ред. В. П. Садкового. Харків : УЦЗУ, 2009. 244 с.
32. Перебийніс А. А. Індивідуально-психологічні властивості та якості успішного керівника: збірник наукових праць. Психологія праці та управління/А. А. Перебийніс. К.: ПКДСЗУ, 2008. С. 62–68.

33. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи. Практикум: навч. посіб. Київ : Каравела, 2007. 336 с.

34. Положення про порядок підготовки кваліфікаційних робіт у Львівському державному університеті внутрішніх справ. Затверджено ухвалою Вченої ради Львівського державного університету внутрішніх справ від 06.07.2022 Львів: ЛьвДУВС. 2022. 16 с. URL: <https://www1.lvduvs.edu.ua/uk/lvsuia/legal-framework/provisions-orders.html>.

Дата звернення: 30.11.2023.

35. Помиткіна Л. В., Вашеки Т. В., Сейченко О. В. Прийняття рішень як фактор стресової ситуації для суб'єкта праці в особливих умовах діяльності. Авіаційна та екстремальна психологія у контексті технологічних досягнень : зб. наук. праць / за заг. ред. Л. В. Помиткіної. Київ : Аграр Медіа Груп, 2017. С. 228–232.

36. Порядок психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій: Наказ Міністерства внутрішніх справ України No 747 від 31.08.2017. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17>

37. Приходько І. І. Психологічна безпека персоналу екстремальних видів діяльності (на прикладі військовослужбовців внутрішніх військ МВС України) : автореф. дис.д-ра психол. наук : 19.00.09. Харків, 2014. 40 с.

38. Приходько Ю. О. Психологічні чинники успішності професійної діяльності пожежних рятувальників МНС України : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Харків, 2008. 307 с.

39. Психологічні чинники розвиваючого навчання в різних освітніх системах : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Максименка. Київ : ЗАВТ «НЕВТЕС», 2000. 272 с.

40. Психологія екстремальної діяльності : навч. посіб. / І. І. Приходько, О. С. Колесніченко, О. В. Тімченко та ін. ; за заг. ред. І. І. Приходька. Харків : НА НГУ, 2016. 571 с.

41. Сафін О. Д. Психодіагностичний інструментарій практичного психолога Служби безпеки України : метод. посіб. Київ : НКЦ, 2007. 288 с.
42. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2004. 335 с.
43. Семиченко В. А., Ганус О. М., Зданевич Л. В. Теоретичні та методичні основи професійного самовиховання студентів ВУЗу / за заг. ред. В. А. Семиченка. Хмельницький : ХІПІ, 2001. 253 с.
44. Семіченко В.А. Психічні стани: Монографія. – К.: Толока, 1998. – 192 с.
45. Сірко Р. І. Теоретико-методологічні основи професійної підготовки майбутніх психологів оперативно-рятувальної служби. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах.Хмельницький.2019. 602 с.
46. Снігур Л. А. Психологічні чинники професійного становлення особистості майбутнього офіцера. Наука і освіта. Київ, 2012. № 7. С. 171–174.
47. Стасюк В. В. Напрямки формування психічної стійкості у воїнів перед виконанням бойових завдань. Збірник наукових праць ВГі НАОУ. Київ, 2000. Вип. 2. С. 61–64.
48. Таймасов Ю., Бойчук Ю. Теоретико-методичні аспекти розвитку професійної компетентності фахівців пожежно-рятувальної служби у системі підвищення кваліфікації : монографія. Харків : ФОП Бровін О. В., 2020. 122 с.
49. Таймасов Ю. Готовність майбутніх фахівців служби цивільного захисту до самозбереження у професійній діяльності: теорія та практика : монографія: Харків : ФОП Бровін О. В., 2021. 364 с.
50. Таймасов Ю. Сучасні вимоги до професійної підготовки фахівців служби цивільного захисту. Педагогічні науки : зб. наук. праць. 2017. No 76. С. 84 – 87.

51. Теорія і практика управління персоналом : навч.-метод. посібн. / авт.-уклад Г. В. Щокін. Київ : МАУП, 1998. 256 с.
52. Технології роботи організаційних психологів: навчальний посібник/за наук. ред. Л. М. Карамушки. К.: Фірма«Інкос», 2005. 366 с.
53. Тімченко О.В. Проблема психологічної готовності військового фахівця до екстреної дії в стані емоційного стресу: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / Університет внутрішні справ. Харків, 1995. 24 с.
54. Тімченко О.В. Основні психічні стани, що знижують ефективність діяльності особового складу підрозділів особливого ризику // Вісник Харківського університету. № 472, 2000. с. 134 – 136.
55. Шелепова Є.С. У проблемі професійно важливих якостей суб'єкта трудової діяльності. К.: ТГУ, 2007
56. Яковенко С. І. Теорія і практика психологічної допомоги потерпілим від катастроф (на прикладі постчорнобильської ситуації) : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. Київ, 1998. 484 с.
57. Янкевич С. М. Теоретичний аналіз психологічної готовності до професійної діяльності. Проблеми загальної та педагогічної психології. Т. 14. Ч. 2 / С. М. Янкевич// Збірник наукових праць інституту психології імені Г. С. Костюка НАПНУ. С. 417–426.
58. Ярошок Ю.В. Регуляція психічної напруженості військовослужбовців в умовах службово-бойової обстановки. Дис.канд. психол. наук. 20.02.02. Хмельницький: НАПВУ, 2001. 198 с.
59. Gersons B.P.R. Patterns of PTSD among Police Officers following Shooting Incidents: A Two – Dimentional Model and Treatment Implications // Journal of Traumatic Stress. 989. V.2, N3. P.P. 247-257.
60. Spielberger Ch.D. Police Selection and Evaluation. New York. Hemisphere Publishing Corporation, 2009.
61. Wolff H.G. Stress and Desease. 2nd ed. Springfield, III: Charles C. Tomas, 1998. P. 24 – 43.

62. Wallace J.F., Newman J.P. Differential effects of reward and punishment cues on response speed in anxious and impulsive individuals // Personality and Individual Difference, 1999. Vol. 11, № 10. P.999 – 1008.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика “Психологічна готовність особистості фахівця екстремального виду діяльності” (О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, І. В. Воробйова)

Інструкція. Опитувальник містить висловлювання, які необхідно співвіднести з вашим ставленням до виконання службово-бойової діяльності.

Оцініть кожне наведене нижче твердження, використовуючи таку шкалу оцінок: 0 – це точно про мене; 1 – це на мене схоже; 2 – це схоже на мене, але немає впевненості; 3 – не наважуюся віднести це до себе; 4 – сумніваюся, що це можна віднести до мене; 5 – у більшості випадків мені це не властиво; 6 – це мене зовсім не стосується.

Обробка та інтерпретація результатів

Шкала 1 “Мотивація обов’язку”. Прямий підрахунок – 9; зворотний підрахунок: 2, 6, 16, 23.

Шкала 2 “Професійна витривалість”. Прямий підрахунок – 17; зворотний підрахунок: 3, 7, 10, 20.

Шкала 3 “Взаємодопомога і довіра”. Зворотний підрахунок: 4, 11, 18, 21, 24.

Шкала 4 “Професійна компетентність”. Прямий підрахунок: 1, 12; зворотний підрахунок: 8, 14, 19.

Шкала 5 “Вольове зусилля”. Прямий підрахунок – 25; зворотний підрахунок: 5, 13, 15, 22.

Бланк методики

№ пор.	Твердження	Це точно про мене	Це на мене схоже	Це схоже на мене, але немає впевненості	Не наважуюся віднести це до себе	Сумніваюся, що це можна віднести до мене	У більшості випадків мені це невластиво	Це мене зовсім не стосується
1	Зміна способу діяльності не завдає мені незручностей							
2	Професійна гідність для мене не настільки значуща, аби змусити виконувати дії, небезпечні для життя							
3	Інколи мені важко наважитися на дії в небезпечних ситуаціях без додаткового зовнішнього спонукання							
4	Моє вміння спілкуватися з колегами допомагає виконувати складні службово-бойові завдання							
5	Мені не завжди вдається впливати на події, що відбуваються навколо							
6	Почуття обов'язку не є для мене важливим мотиватором для виконання поставлених службово-бойових завдань							
7	Будь-яка нова справа викликає в мене передчуття неприємності							
8	Іноді мені важко втілювати свої ідеї в життя, бо вони здаються мені нездійсненними							
9	Я завжди тією чи іншою мірою усвідомлюю вплив моїх дій на оточення							
10	Інколи події, що виникають у небезпечних ситуаціях, викликають у мене розгубленість і занепокоєння							
11	У небезпечних ситуаціях я невпевнений у своїх колегам, бо здається, що вони не здатні мене емоційно підтримати й заспокоїти							
12	Очікуючи на важливі події, я заздалегідь намагаюся уявити послідовність своїх дій у разі будь-якого їх розвитку							
13	Інколи я кидав розпочату справу, оскільки боявся не впоратися з нею							
14	На мою думку, недоцільно замислюватися над тим, як мої рішення позначаються на якості виконання поставленого завдання							
15	Під час виконання службово-бойового завдання я інколи втрачаю зручну нагоду через те, що недостатньо швидко приймаю рішення							

Кінець бланка

№ пор.	Твердження	Це точно про мене	Це на мене схоже	Це схоже на мене, але немає впевненості	Не наважуюся віднести це до себе	Сумніваюся, що це можна віднести до мене	У більшості випадків мені це невластиво	Це мене зовсім не стосується
16	Усвідомлення суспільної значущості моїх дій не впливає на якість виконання поставлених службово-бойових завдань							
17	Я продуктивно працюю завдяки власній цілеспрямованості, а не зовнішньому контролю							
18	Я вважаю, що одноосібна діяльність є результативнішою за спільну							
19	Нездатність точно спрогнозувати результат дій не заважає мені виконувати поставлені службово-бойові завдання							
20	У небезпечних ситуаціях мені притаманніші відчайдушні вчинки, ніж ретельно продумані дії							
21	Я не можу звернутися зі своїми проблемами до будь-кого, бо відчуваю страх, що це коли-небудь буде використано проти мене							
22	У разі прийняття важливого службового рішення мене охоплює страх: а раптом я помиляюся?							
23	Під час прийняття рішення в небезпечній ситуації я не маю часу замислюватися над тим, як воно позначиться на оточенні							
24	Я сумніваюся, що можу розраховувати на підтримку колег у небезпечній ситуації							
25	Я чітко уявляю собі, як вирішувати проблемні питання, що виникають у небезпечних ситуаціях							

Додаток Б.

Тест вольового самоконтролю.

Обладнання: тест-опитувальник А.В. Зверкова й Е.В. Ейдмана, бланк для відповідей, ручка.

Методика проведення. Дослідження за допомогою тест-опитувальника проводиться або з одним учнем, або із групою. Щоб забезпечити незалежність відповідей випробуваних, кожний одержує текст тест-опитувальника, бланк для відповідей, на якому надруковані номери питань і поруч із ними графа для відповіді.

Інструкція

Вам пропонується тест, що містить 30 тверджень. Уважно прочитайте кожне й вирішите, вірно або невірно дане твердження стосовно Вас. Якщо вірно, то в аркуші для відповідей проти номера даного твердження поставте знак “плюс”, а якщо порухуєте, що воно стосовно Вас невірно, то “мінус”.

Тест

1. Якщо щось не клеїться, у мене нерідко з'являється бажання кинути цю справу.
2. Я не відмовляюся від своїх планів і справ, навіть якщо доводиться вибирати між ними й приємною компанією.
3. При необхідності мені неважко стримати вибух гніву.
4. Звичайно я зберігаю спокій чекаючи приятеля, що спізнюється до призначеного часу.
5. Мене важко відволікти від початої роботи.
6. Мене сильно вибиває з колії фізичний біль.
7. Я завжди намагаюся вислухати співрозмовника, не перебиваючи, навіть якщо не терпиться йому заперечити.
8. Я завжди “гну” свою лінію.
9. Якщо треба, я можу не спати ніч безперервно (наприклад, робота, чергуванні) і весь наступний день бути в “гарній формі”.
10. Мої плани занадто часто перекреслюються зовнішніми обставинами.

11. Я вважаю себе терплячою людиною.
12. Не так-то просто мене змусити себе холодокривно спостерігати хвилююче видовище.
13. Мені рідко вдається змусити себе продовжувати роботу після серії образливих невдач.
14. Якщо я ставлюся до когось погано, мені важко приховувати свою неприязнь до нього.
15. При необхідності я можу займатися своєю справою у незручній і невідповідній обстановці.
16. Мені сильно ускладнює роботу розуміння того, що їй необхідно будь-що зробити на певний термін.
17. Вважаю себе рішучою людиною.
18. З фізичною утомою я справляюся легше, ніж інші.
19. Краще почекати ліфт, чим підніматися по сходам.
20. Зіпсувати мені настрій не так-то просто.
21. Іноді якась дрібниця опановує моїми думками, не дає спокою, і я ніяк не можу її спекатись.
22. Мені важче зосередитися на завданні або роботі, чим іншим.
23. Переспорити мене важко.
24. Я завжди прагну довести почату справу до кінця.
25. Мене легко відволікти від справ.
26. Я іноді розумію, що намагаюся домогтися свого всупереч об'єктивним обставинам.
27. Люди часом заздять моєму терпінню й скрупульозності.
28. Мені важко зберегти спокій у стресовій ситуації.
29. Я розумію, що під час монотонної роботи мимоволі починаю змінювати спосіб дії, навіть якщо це часом приводить до погіршення результатів.
30. Мене зазвичай сильно дратує, коли "перед носом" зачіняються двері транспорту, що йде, або ліфта.

Обробка результатів

Ціль обробки результатів - визначення величин індексів вольової самоконтролю по пунктах загальної шкали (З) і індексів по субшкалам “наполегливість” (Н) і “самовладання” (С).

Кожний індекс - це сума балів, отримана при підрахунку збігів відповідей випробуваного із ключем загальної шкали або субшкали.

У опитувальнику 6 маскувальних тверджень. Тому загальний сумарний бал по шкалі “З” повинен перебувати у діапазоні від 0 до 24, по субшкалі “наполегливість” - від 0 до 16 і по субшкалі “самовладання” - від 0 до 13:

Ключ

для підрахунку індексів вольового самоконтролю

Загальна шкала 1-, 2+, 3+, 4+, 5+, 6-, 7+, 9+, 10-, 11+, 13-, 14-, 16-, 17+, 18+, 20+, 21-, 22-, 24+, 25-, 27+, 28-, 29-, 30-

“Наполегливість” 1-, 2+, 5+, 6-, 9+, 10-, 11+, 13-, 16-, 17+, 18+, 20+, 22-, 24+, 25-, 27+

“Самовладання” 3+, 4+, 5+, 7+, 13-, 14-, 16-, 21-, 24+, 27+, 28-, 29-, 30-

Додаток В.

Опитувальник вольових якостей людини (ВКЛ) М.В. Чумакова.

Велике різноманіття списків вольових якостей особистості, що наводяться різними авторами, змушує шукати шляхи їх емпіричного обґрунтування. Одним з них є виділення вольових якостей на основі семантичної схожості. Саме ця ознака була ключовою при формуванні опитувальника.

Шкали опитувальника сформовані емпіричним шляхом за допомогою факторного аналізу прикметників, виділених методом семантичної схожості, в описі шкал наводяться приклади пунктів опитувальника та прикметники, що складають фактор (в дужках спочатку наведені прикметники, які знаходяться на позитивному полюсі шкали, а справа від тире на негативному полюсі).

1. Відповідальність (відповідальний, обов'язковий – безвідповідальний, ненадійний, легковажний).
2. Ініціативність (головний, діловий, сильний, ініціативний, діяльний, впливовий, далекоглядний – пасивний, безініціативний, лінивий, бездіяльний).
3. Рішучість (упевнений, рішучий – нерішучий, невпевнений, мінливий).
4. Самостійність (самостійний, незалежний – залежний, несамостійний, керований).
5. Витримка (витриманий, терплячий, розсудливий, самокерований – невитриманий, нестримний).
6. Наполегливість (твердий, бойовий, стійкий, наполегливий – ненаполегливий, нестійкий, слабкий).
7. Енергійність (активний, життєдіяльний, енергійний, оптимістичний – безсилий, депресивний).
8. Уважність (уважний, зібраний, непохитний – неуважний).
9. Цілеспрямованість (цілеспрямований, завзятий – нецілеспрямований).

Опитувальник складається з 78 тверджень. Спрямований оцінку рівня таких вольових якостей як відповідальність, ініціативність, рішучість, самостійність, витримка, наполегливість, енергійність, уважність та цілеспрямованість.

Для підрахунку результатів питання розділяють на прямі та зворотні. В прямих питаннях відповіді «так» оцінюються в 1 бал, а «ні» - 0 балів; у зворотніх навпаки.

Підрахунок ведеться таким чином (в дужках наводяться спочатку прямі питання, а через крапку з комою зворотні):

Відповідальність (11, 14, 27, 53, 72, 74; 61, 69).

Ініціативність (1, 15, 28, 41, 48, 60; 8, 20, 33, 62).

Рішучість (29, 63; 2, 9, 21, 34, 49, 54).

Самостійність (3, 30, 75; 10, 22, 35, 42, 70).

Витримка (55, 64, 71, 73, 76; 4, 36, 43, 68, 77).

Наполегливість (23, 31, 50; 16, 37, 44, 56).

Енергійність (12, 17, 32, 38, 57, 65; 5, 24, 45, 51).

Уважність (6, 25, 39, 66; 13, 18, 46, 58).

Цілеспрямованість (19, 26, 47, 52, 59, 67, 78; 7, 40).

Кожна шкала оцінюється окремо. Чим більше набрано балів, тим більше розвинена якість.